

FREMTIDENS LANDSKABER PÅ NORDMORS

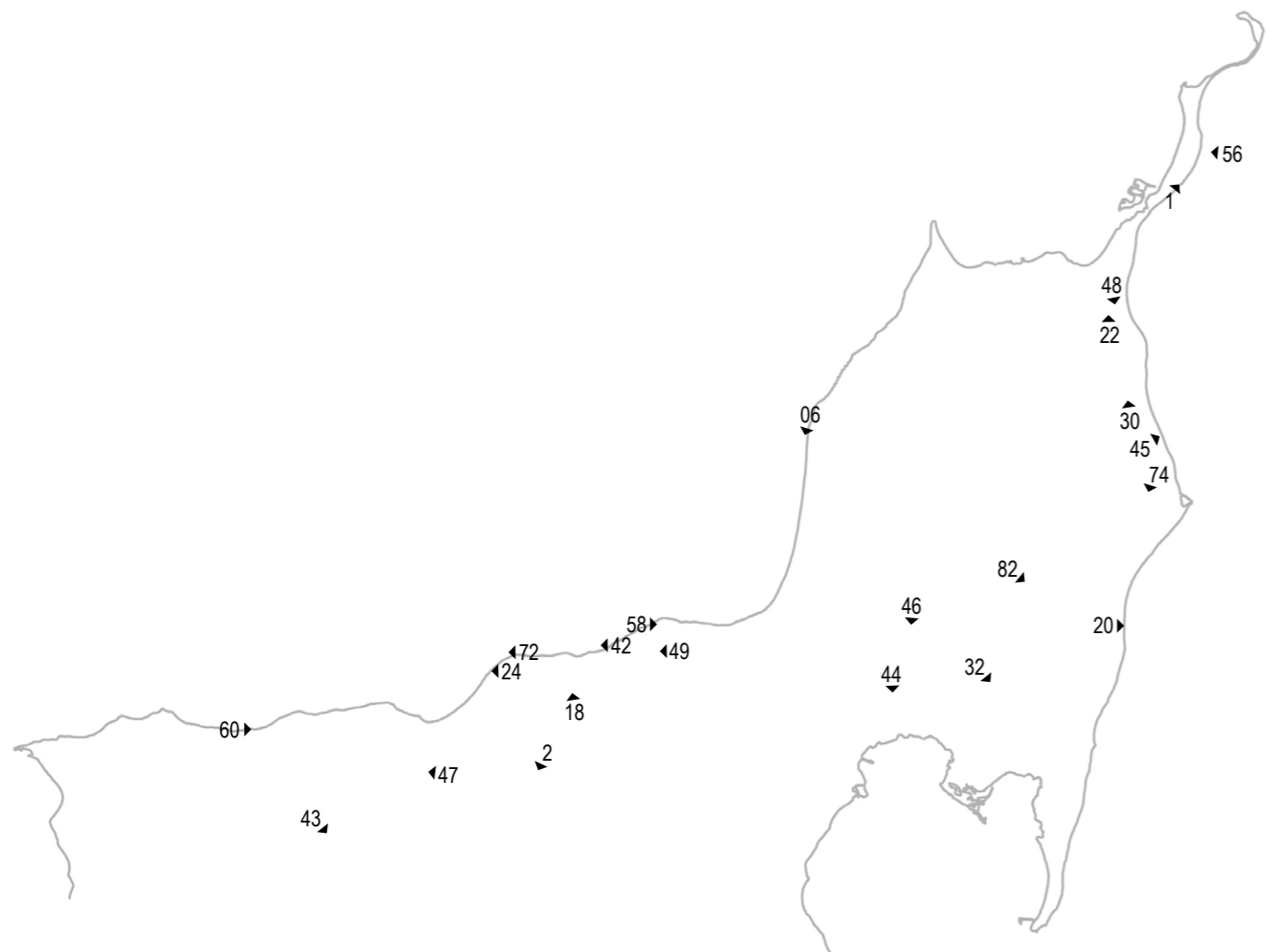
LANDSKABSSTRATEGI

Du sidder med rapporten, der samler op på en spændende og vidtrækkende proces, der er igangsat for udviklingen af fremtidens landskaber på Nordmors. Rapporten er udarbejdet i samarbejde mellem Københavns Universitet og Morsø Kommune.

Processen har involveret mange forskellige parter, som Morsø Kommune gerne vil sige tak til.

Tak for jeres deltagelse, input, videndeling, engagement og vedholdende interesse.

BILLEDPOSITIONER

Forsidebilledet: Feggeklit Hals

02 / Flade Klit mod Bjergby
 06 / Kysten ved Nørre Dråby
 18 / Udsyn over Kongens Lade og Thisted Bredning
 20 / Forårsdag ved Øster Hunderup
 22 / Feggeklit set fra Hulhøj
 24 / Sundby og Stærhøj set fra Hanklit
 30 / Hulhøj en februar morgen
 32 / Vintermorgen i Jørsby

Motiver fra Nordmos:

42 / Dreng ved Bjørneborg
 43 / Fra Kongens Høj mod syd
 44 / Stære ved Dråby Vig
 45 / Fisker ved Ejerslev
 46 / Hundshøj set fra Sø Mølle
 47 / Tinghøj ved Bjergby
 48 / Hjejler ved Hulhøj
 49 / Bakkerne ved Skibsted

Moler detaljer / 50, 52, 54

56 / Askelagsfoldninger i Feggeklit
 58 / Askelag ved Flade Klit
 60 / Fårtoftklinten
 72 / Udsyn over Hanklit mod Gullerup og Sundby
 74 / Ejerslev molergrav og kirke
 82 / Hybenhøj mod Øster Hunderup

INDHOLD

03 / LANDSKABSSTRATEGI

07 / INDLEDNING

09 / PROJEKTAFGRÆNSNING

13 / PROJEKTOMRÅDET

26 / EJENDOMSUNDERSØGELSE

35 / PROCESSEN

43 / MOTIVER FRA NORDMORS

51 / VISION OG MÅLSÆTNING

63 / DET FORTÆLLENDE LANDSKAB PÅ NORDMORS

66 / HELHEDSPLAN FOR NORDMORS

77 / STRATEGISKE PROJEKTER

81 / ERFARINGER OG ANBEFALINGER

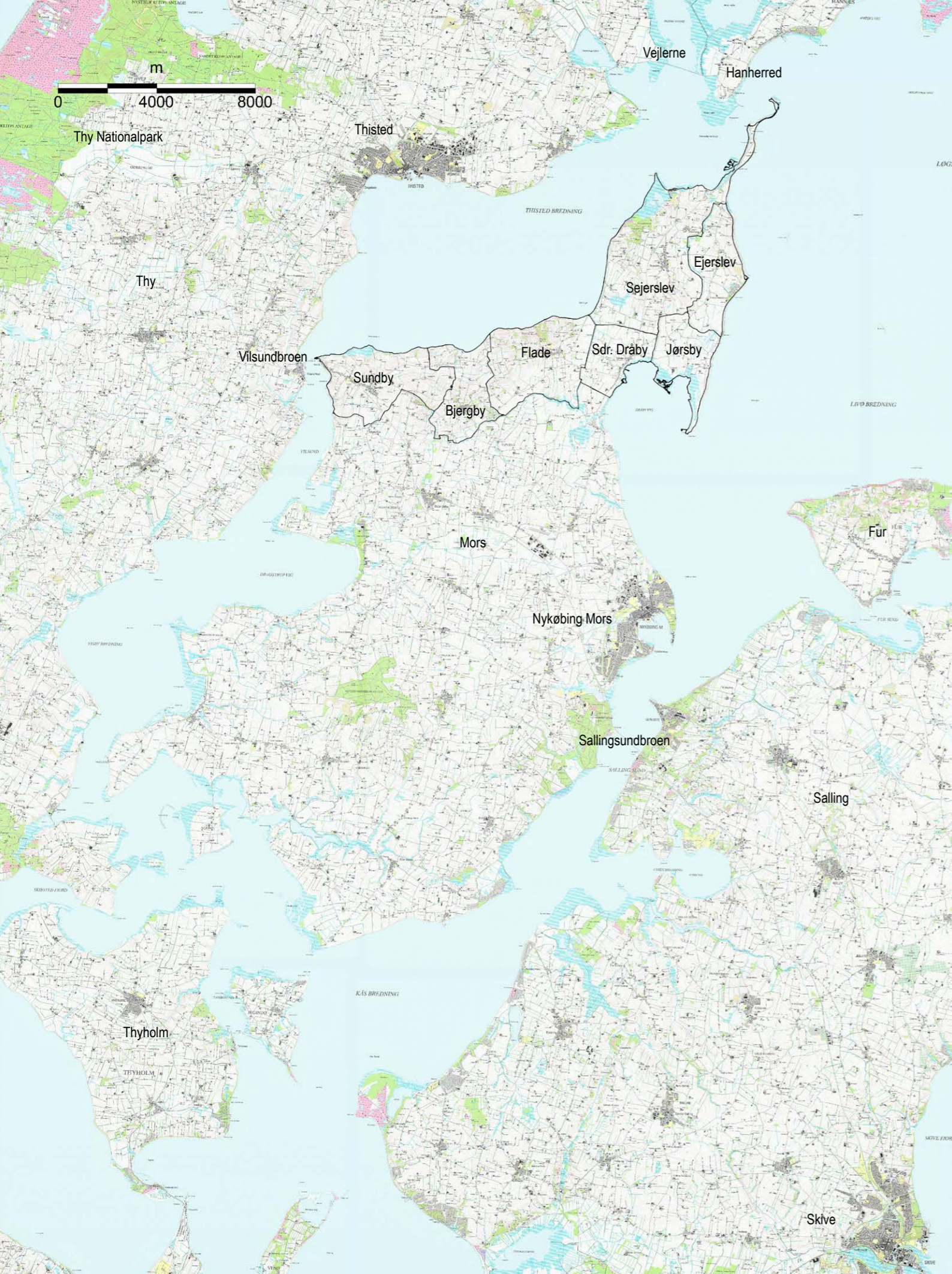

INDLEDNING

Denne rapport præsenterer en strategi for landskabets udvikling på Nordmors. Strategien er udviklet gennem analyser, møder, ekskursioner og workshops i et samarbejde mellem Morsø kommune og lokale strategigrupper. Arbejdet er udført som ét blandt flere projekter i programmet Fremtidens Landskaber, der ledes af Københavns Universitet.

Strategien har tre hovedkomponenter: vision og mål, en rumlig helhedsplan og et antal 'strategiske projekter', der kan iværksættes og dermed bidrage til en ønsket udvikling af landskabet på Nordmors. Rapporten rummer desuden en beskrivelse af landskabet, en gennemgang af arbejdsprocessen samt refleksioner over processens forløb.

PROJEKTAFGRÆNSNING

Området omhandler molerbakkerne og kystlandskaberne, der strækker sig gennem de syv sogne fra: Jørsby og Ejerslev i øst, over Sejerslev, Sdr. Dråby, Flade, Bjergby til Sundby i vest.

En enestående kyststrækning fra Skarum Å i Dråby Vigs flade landskab, via Jørsby enge rundt om spidsen af Buksør Odde, nordover langs Livø Bredning til Ejerslev Havn og videre til Feggerøn, langs med Feggesund og Thisted Bredning, videre over Sundby Enge til Vildsundbroen, Sundby Havn og Vildsund.

Her kan man opleve et sammenhængende, varieret landskab, hvor stejle moler- og morænelerskrænter afløses af engdrag, som flere steder munder ud i kilometerlange halvøer. Baglandet er smukt kuperet og stærkt varieret agerland, formet af isens voldsomme kræfter gennem hundrede af årtusinder.

Landskabet på Nordmors har været vidne til menneskets virke, så langt tilbage som de første jægere og samlere, og sporene efter vores forgængere findes overalt i omgivelserne. Tydeligt i form af bosætninger, gravhøje, kultsteder og voldanlæg - men også helt umærkeligt i det kultiverede bondelandskab med de dyrkede marker, diger, hegn, spredte gårde, husmandssteder og landsbyer.

Omegnen er set herfra aldeles vidunderlig, ligefrem blændende ved sin ejendommenlige og voldsomme natur. Men der er det sarteste farvespil over disse kraftigt formede bakker og dale, runde kupler og bratte dybe fald, som i en lys og blød pastel - septemberdagens ædle farver. Bakkernes blødt rundede toppe står med museskinsbløde toner mod den disede himmel. De sortbrogede køer i forgrunden ligefrem skærer i øjnene ved deres håndgribelighed. - Ballebjerg på Samsø, som er det eneste sted, jeg kan sammenligne med dette, er svagt og ringe imod det, man ser her. Dette er større, højere, mere vildt. Det er, som om guderne selv har åndet på dette land, har løftet deres vældige hænder over dets bakker og dale og ladet dem i et glimt skue deres sjæl.

Achton Friis, "De Jydere Land" (1932 -33)
citatet beretter om hans møde med Salgjerhøj og Flade Klit

PROJEKTOMRÅDET

Landskabet

Mors er den største ø i Limfjorden. Kystlinjen på ca. 170 km er bugtet og rig på vige, nor, halvøer og odder – vekslende mellem stejle klinter og flade, frodige strandenge. Landskabstrækkene på Mors er overordnet bestemt af terrænet og hydrologien, hvor landskabet mod nord er storbakket, mens det sydlige Mors er småbakket.

Limfjorden har altid været et grundlæggende vilkår for øens befolkning og et naturforhold der i høj grad påvirker landskabet. Ud over bakkerne og fjorden er Nordmors karakteristisk ved de store, intensivt dyrkede marker, opdelt af diger og hegn, de spredte gårde og husmandssteder, samt landsbyerne Ejerslev, Sejerslev, Hesselbjerg, Flade, Sundby og Bjergby. I kystforlandet og i bakkerne er landskabet ofte åbent med vide udsigter og på steder højspændt dramatisk, efter danske forhold, som følge af de stejle klinter og skrænter.

I dag fremstår landskabet på Nordmors som en kombination af bebyggelse, ager, vådområder, skove, naturområder og råstofindvinding. Flere steder er enge og moseområder groet til, hvilket bryder de ellers så åbne landbrugsflader. Derudover finder man et stort antal fortidsminder, mindre bevoksninger, samt enkelte diger og hegn i landskabet.

Byer og bebyggelse

1700-tallets landboreformer præger i høj grad stadig landskabet på Nordmors. Jorddiger og udflyttergårde, som var del af udskiftningen, er i overvejende grad velbevaret. I den nordlige del ligger gårdene og landsbyerne jævnt fordelt langs vejene mens beliggenheden af gårde og husmandssteder længere sydpå ikke følger et tydeligt mønster. Hvor gårdene primært ligger fri af beplantning og tilbagetrukket fra vejene, ligger husmandsudstykningsene oftere skærmet bag beplantning langs vejene. Herudover præges landskabet af markante bygninger som kirker og nyere, store anlæg, især vindmøller og produktionsbygninger fra landbruget. Enkelte steder er der anlagt sommerhusområder.

Både Ejerslev og Sejerslev har været små landsbyer bestående af kirke, smedje og en række mindre huse og gårde langs vejen. Ejerslevs oprindelige struktur, hvor gårdene er beliggende i en hesteskoform omkring en fælles mark er velbevaret. Der er dog blevet bygget til vest for Ejerslev. Omkring Sejerslev er der sket

større forandringer og man kan se, at områderne både nord og syd for byen er blevet bygget til.

Flade, Sundby og Bjergby er anlagt som slyngede vejbyer. Landsbyerne rummer hver en kirke, som trods deres høje beliggenhed kun lokalt er synlige i området. Det oprindelige Sundby med den smukke og enkle kullede romanske landsbykirke fremstår som en udstrakt sammenhængende vejby med en delvist grøn byrand mod syd og det storslåede morænelandskab "Sundby Bakker" mod nord ud mod Thisted Bredning. Sundby ligger i hele sin udstrækning meget markant placeret på den vestligste del af den bakkeryg, der dannes af "Bjergbybuen", som i geologisk henseende er ældre end "Molerbakkene".

Bjergbys oprindelige vejnet fra før udskiftningen i 1799 er godt bevaret og stråler ud fra byen, som en stjerne, i retning mod de omkringliggende landsbyer. Flades placering er tilpasset de landskabelige og terrænmæssige betingelser. Hovedgaden er langstrakt og ligger langs med højdekurverne. Den øvrige bebyggelse ligger enten i terrasser op ad skrænten, eller ud til en af de to nordgående veje, som bugter sig gennem bakkerne.

Sdr. Dråby er en vejby ligesom Bjergby. Byen ligger skønt over stenalderkrænten med Dråby Vigs vidtstrakte enge og rolige kyst under sig. Sognet har en let bølget landbrugsflade med intensivt dyrkede marker der er opdelt af fragmenterede levende hegn. Mellem markerne ligger enkelte store eller mellemstore gårde og en del husmandssteder.

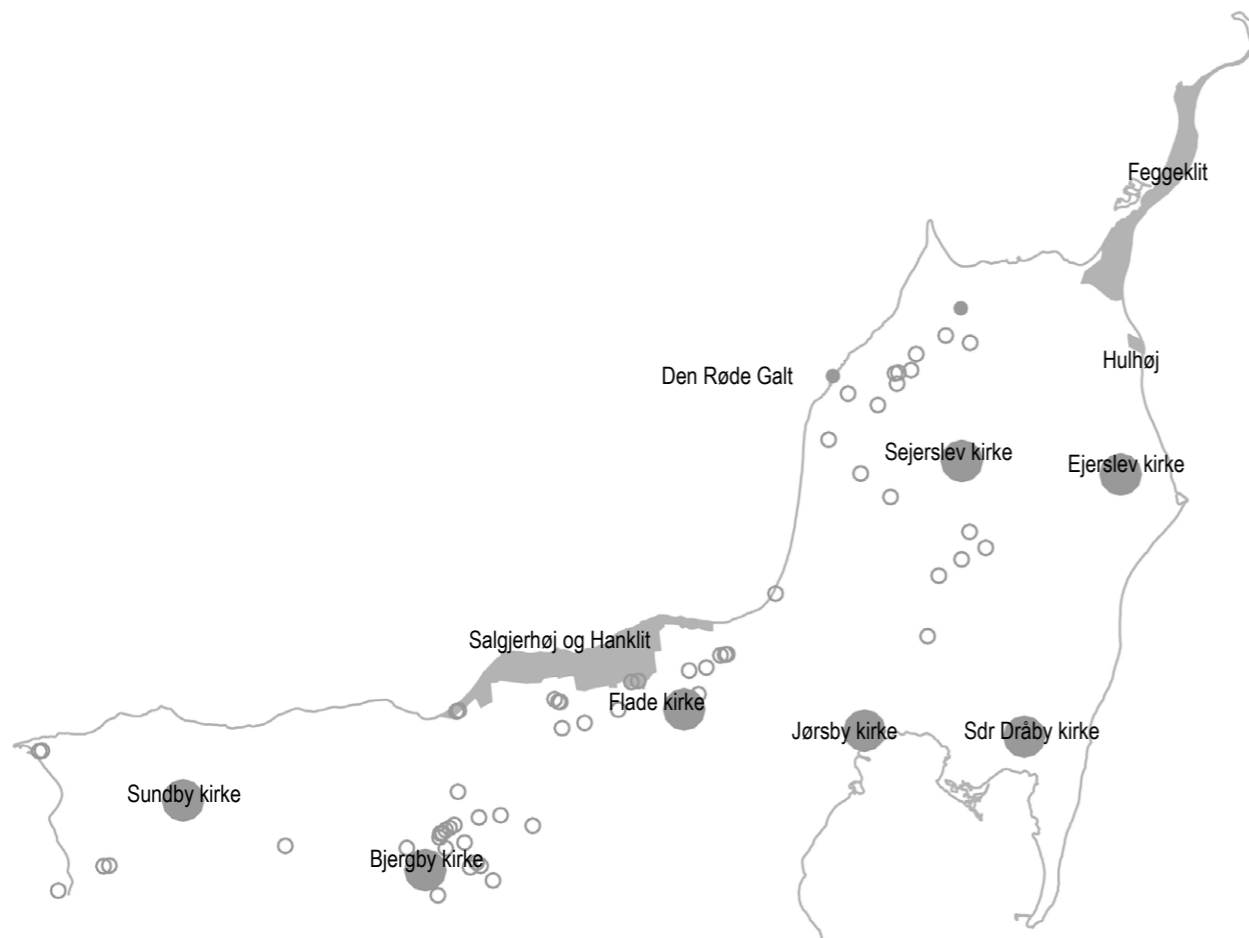
Infrastruktur

Der har været overfartssted ved Feggesund i mere end 1000 år og færgelejet og færgekroen er i dag udpeget som værdifuldt kulturmiljø. Overfarten er en vigtig forbindelse mellem Mors og nordenfjords Jylland. Nordmors er ligeledes forbundet til Thy og det vestlige Jylland via Vildsundbroen ved Sundby. Der er tre større veje i området: Feggesundvej, Nordmorsvej og Vildsundvej.

Natur

Store dele af Nordmors er udpeget til Geosite af Naturstyrelsen. En del af baggrunden for udpegelsen er molerprofilerne med de skarpt tegnede, 55 millioner år gamle, vulkanske askelag der

er af stor geologisk betydning både nationalt og internationalt. Udover at være Geosite er Nordmors udpeget som nationalt kystlandskab på grund af kystklinerne og det varierede marine forland.

Størstedelen af de beskyttede naturområder på Nordmors befinder sig på arealer langs kysten, som i vidt omfang er ekstensivt benyttet, og hvor der derfor findes store arealer med strandenge, enge, overdrev og vedvarende græsarealer. Mange vådområder, vige, nor, ådale, moser og søer, er med tiden blevet tørlagt med det resultat at en stor varietet i flora og fauna er gået tabt. Udvalgte vådområder på Nordmors bliver i disse år genetableret, herunder Hund Sø og Biskæret.

Omkring Dråby Vig, Skarrehage og i "Sundby Nørrekær" findes store sammensatte strandengsområder, mens overdrev er til stede langs kysten ved Skærbæk Bjerger, ved Egerslev Havn og op til Feggeklit samt kyststrækningen ved Flade Klit og Svalklit. Der er en del mindre moseområder spredt på Nordmors. De største moseområder ligger langs Sejerslev Bæk og ved Nørre Dråby. Områder med hede ligger især omkring Skrandrup Plantage. Mange mindre søer ligger jævnt fordelt ud over området. Skrandrup Plantage er det eneste større skovområde på Nordmors. Derudover er der flere mindre skovområder omkring Flade og Bjergby.

Omkring Egerslev og Sejerslev er der en spredt hegnsstruktur, hvilket medfører et åbent landskab med mulighed for lange kig ud over landskabet. Levende hegn opdeler landskabet omkring Dråby sammen med enkelte bevoksede diger og beplantning omkring bebyggelserne.

Området mellem Flade og Sundby er som helhed sparsomt bevokset, hvilket fremhæver stedets landskabelige særkende som er det store bueformede bakkeled, der strækker sig fra Vilsund i vest til Salgjerhøj i øst, og som toppe i en højde af 89 meter over havet. De få vindblæste hegn og bevoksede diger samt de beskedne skærmende beplantninger omkring gårde og huse fremhæver og forstærker den storslåede og dramatiske oplevelse af landskabet. Oplevelsen af de langstrakte, bløde og

ubrudte bakkeformationer og det overvældende, uforstyrrede syn over "Molerbakkerne" og Thisted Bredning mod det fjerne Thy.

Der er to trækfuglereservater på Nordmors, ved Skarrehage og Dråby Vig. Formålet med reservaterne er at sikre områderne som yngle-, raste- og fourageringsområde for vandfugle. En del af Nordmors, samt farvandet omkring øen, er udpeget som Natura2000- og Ramsarområde. I Natura2000 udpegningen indgår både fuglebeskyttelses- og habitatområder. Natura2000 områderne skal bevare og beskytte naturtyper samt vilde dyre- og plantearter. Natura2000 netværket, dækker den nordlige del af Dråby Vig, samt de nordlige kyster af øen og består af vådområder med international betydning.

Fredninger og kulturmiljø

De fredede fortidsminder på Nordmors ligger hovedsageligt på Nordvestmors bakkedrag. Herudover er flere andre arealer på Nordmors fredet. Halvøen Feggeklit har været fredet siden 1963 for at sikre arealets landskabelige, naturvidenskabelige og undervisningsmæssige værdier. Området omkring Hulhøj er fredet gennem en frivillig fredning i 1978. Hanklit, som er Danmarks største molerklint, blev fredet i 1937 for at beskytte klinten mod råstofgravning og for at sikre offentlig adgang til området. I 1966 blev området omkring Salgjerhøj og Hanklit fredet for at beskytte de landskabelige og naturvidenskabelige værdier. Dertil er stenen Den røde Galt ud for Skarregård Plantage fredet, således at stenen og dens omgivelser ikke må ændres. Derudover er kirkerne i Sundby, Bjergby, Flade, Sønder Dråby, Sejerslev, Egerslev og Jørsby fredet.

Kysterne på Mors er beskyttet af en ca. 3 km bred kystnærhedszone. Kystnærhedszonen dækker hele den nordlige del af mors. Kystlandskaberne skal som udgangspunkt friholdes for byggeri og anlæg, som ikke planlægningsmæssigt eller funktionelt er afhængigt af en kystnær beliggenhed. Strandbeskyttelseslinien er en beskyttelseszone, som skal sikre bevarelsen af kysterne i Danmark, og ligger i åbne landskaber typisk 300 meter fra kysten.

Kulturmiljøer beskrives på næste side.

Hesselbjerg

Hesselbjergs morænebakkelandskab med fald mod Thisted Bredning er oplevelsesrigt med ubrudte kig ud over Limfjorden til Thy og Thisted. Spændingsforholdet mellem de stejle skrænter, vandet og den vandrette flade er dramatisk. Molergravene eksemplificerer styrkeprøven mellem natur og kultur og moleret giver mulighed for at studere stedets geologi.

Skarregaard

Skarregaard ligger i et storslået landskab med spændingsfulde kig til skarpt skårne skovparceller, det flade forlands udstrakte rørskov samt morænelandskabets bakker. Skarregaard har altid været en enegård uden for landsbyfællesskabet og med jordarealet samlet. Arkitektonisk er Skarregaard et anlæg af høj kvalitet. Det fremgår på overbevisende måde, når man stifter bekendtskab med de sikkert formede, enkle bygningslænger, det kultiverede gårdrum med den smukke naturstensbelægning. De beskårne kig til landskabet samt den bevidste betoning af overgangene mellem det menneskeskabte og den vilde natur.

Feggeklit

Feggeklit har ikke noget sidestykke – hverken nationalt eller internationalt. Feggeklit var tidligere en ø i fjorden, men rejser sig nu over engdragene med sin markante profil og stejle skrænter, som en borg, fra hvis top der er et bjergtagende udsyn til hele den nordlige del af Limfjordsområdet. Klinten er spundet ind i fortællingen om Amlø og har altid ligget strategisk godt i Limfjorden, også i nutiden, hvor færgelejet har stor betydning for området og Mors.

Jeg følger vejen over Nordlandet fra Dråby Vig til Feggeklit. Over den lave tange, som forbinder denne gamle ø med landet, ligner den aldeles en gammel, kunstigt dannet fæstning. Ikke underligt, at et af vores mærkeligste, mest dramatiske sagn er knyttet til denne mørke kolos, der skyder sig ensomt op af havet,

Achton Friis, "De Jydere Land" (1932 -33)

Sdr. Dråby

Det overordnede, karakteristiske træk ved Sdr. Dråby er dens landskabelige placering mellem eng og ager, dens markante beliggenhed på kanten af stenalderkystens skrænt og dens langstrakte form. Omdrejningspunktet for hele byens udvikling har været den store købmændsgård med ladeplads, som gennem tiden har tiltrukket stor aktivitet. Sdr. Dråby har haft mange butikker, services og håndværk, men i dag er næsten alle disse erhverv lukket.

Flade, Salgjærhøj og Skibsted

Kulturmiljøet omfatter forskelligartede, interessante træk, der alle er betinget af de særlige, landskabelige forhold i området: Hanklits farverige klintfacade med de foldede, vekslende moler- og askelag mod havet, Salgjærhøj, Skibstedvejs snoede forløb gennem bakkerne, miljøet omkring Skibsted strand, de mange gravhøje, de dybe kløfter med Skt. Margrethekilden, husmands-udstyknngen i Flade klit og ikke mindst landsbyen Flade, samt gårdene, der blev flyttet uf af byen mod syd.

Vilsund

De naturgivne forhold i området har skabt særlige betingelser for byggeriet. Det smalleste sted over Vilsund ved Vilsund Tap har været det naturlige sted at etablere et overfartssted til Thy og dermed senere optimale betingelser for anlæggelse af en broforbindelse. Der, hvor de stejle skrænter afsluttes med en flad forstrand har der været gode muligheder for byggeri og fiskeri som ved Vilsund Færgeleje og ved Under Bakken.

Vilsund er på mange måder et naturligt bindeled mellem Nordmors' molerbakker og de store naturoplevelser i Nationalpark Thy. Vilsund kobler Mors og Thy sammen som egn.

Vilsund er omdrejningspunktet for et begyndende klyngesamarbejde, hvor der er fokus på Limfjordens rekreative oplevelsesmuligheder. Noget der er arbejdet konkret med i en lokal udviklingsplan.

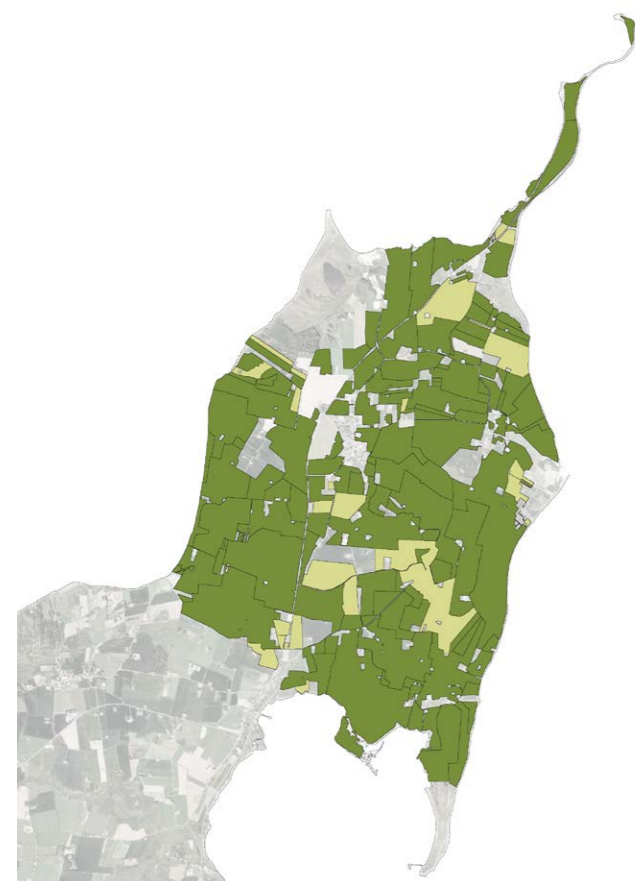

EJENDOMSUNDERSØGELSE

Med det formål at indhente oplysninger fra det vigtigste erhverv og den vigtigste landskabsforvalter på Nordmors blev der i sommeren 2015 gennemført en undersøgelse af landbruget og landmændene. 48 lodsejere svarende til 84 procent af alle landmænd med ejendomme større end 5 hektar med landbrugspligt og/eller fredskov blevet interviewet. Derudover blev ca. 40 tilfældige beboere og enkelte turister spurgt om deres syn på området og dets værdier.

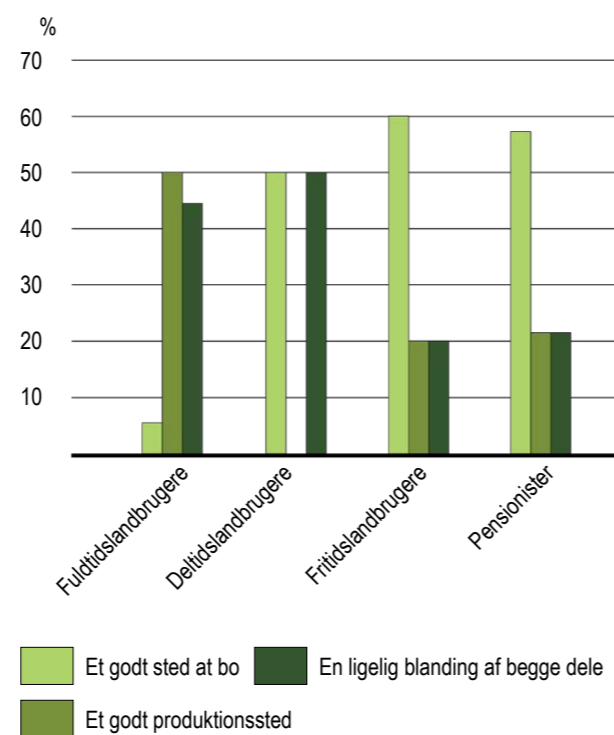
Området fra Flade til Sundby er ikke omfattet af landbrugsundersøgelse fordi dette område i starten ikke blev set som en del af projektområdet

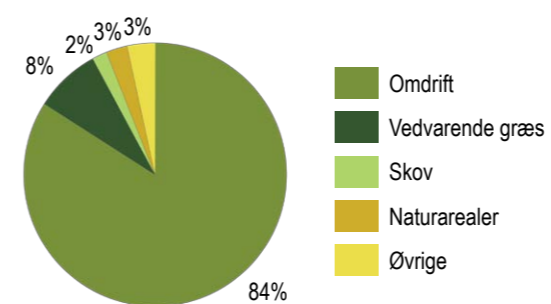
Figur A
Angivelse af, hvilke ejendomme, der indgår i undersøgelsen. Deltager (mørk grøn), deltager ikke (lys grøn).

Motivation for ejerskab af ejendommen

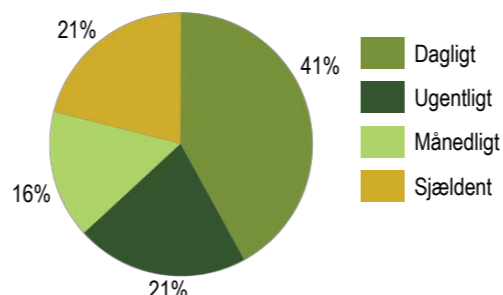
Lodsejerne er blevet spurgt ind til, hvorfor de ejer ejendommene. Som det fremgår af figur B, svarer de fleste fritidslandbrugere og pensionister, henholdsvis 60% og 57%, at det er fordi det er et godt sted at bo. Af deltidslandbrugere svarer 50% at det er et godt sted at bo og 50% at det er en ligelig blanding af begge dele. Kun 6% af fuldtidslandbrugere svarer at de ejer ejendommen, fordi det er et godt sted at bo. I stedet fokuseres på gården som et godt produktionssted og en ligelig blanding af begge dele, med henholdsvis 50% og 44%. Overordnet set er de tre svarmuligheder meget lige med mellem 29-39% fordelt på hver svarmulighed blandt alle svarpersoner.

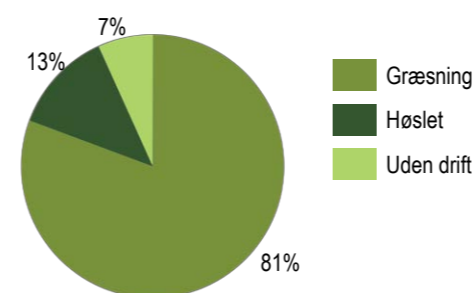
Figur B
Lodsejernes motivation for valg af ejendom i relation til driftstype.

Figur C
Arealanvendelse i procent.

Figur D
Andelen af lodsejere der oplever rekreativ færdsel på deres ejendomme henholdsvis dagligt, ugentligt, månedligt eller sjældnere (n = 38).

Figur E
Pleje af vedvarende græsarealer i procent.

Man kan dog se, at deltids- og fritidslandbrugere samt pensionister især ejer ejendommene pga. de bosætningsmæssige kvaliteter.

Arealer i omdrift

Størstedelen af jorden som indgår i undersøgelsen er i omdrift, 84% (figur C). Den næst hyppigste arealanvendelse er vedvarende græs (8%) efterfulgt af øvrige arealer og naturarealer (begge 3%) og skov (2%). Ingen arealer bliver brugt til juletræer. Overordnet set er der ikke radikalt stor forskel på, hvor stor en andel af arealet, der er i omdrift afhængig af om man er fuldtidslandbruger, deltidslandbruger, fritidslandbruger eller pensionist. Dog har fritidslandbrugeren og pensionister relativt mindre areal i området og større areal i vedvarende græs end fuldtidslandbrugere.

Af de vedvarende græsarealer, som udgør 8% af den samlede arealanvendelse, kan man se i figur E at størstedelen (81%) bliver græsset. Der bliver drevet høslet på 13% og 7% er uden drift. Vedvarende græsarealer og plejen heraf er væsentlig for naturindholdet på landbrugsarealer. Græssede arealer har typisk en større artsvariation end slåede eller uplejede arealer. Både græsning og slåning medvirker desuden til at bevare udsigter og en åben karakter i landskabet. Der er derfor positivt at de fleste vedvarende græsarealer plejes på en af disse måder.

30 lodsejere synes, at det kunne være en god idé at der blev etableret fællesgræsning på større, sammenhængende arealer i området. Der var 14 lodsejere, som var interesserede i at udleje deres græsningsarealer, men kun tre som svarede, at de ville være interesserede i at leje arealer, hvor deres dyr kunne græsse.

Forandringer i landskabet

Ifølge lodsejernes svar på spørgsmål om landskabsændringer på ejendommene de seneste 10 år (2005-2015), er der sket følgende forandringer. Der er plantet i alt 8324 meter hegn, hvoraf 5300 meter er plantet af fuldtidslandbrugere. Omvendt er der fjernet 1600 meter hegn (1300 meter af fuldtidslandbrugere). Der er hverken plantet eller fjernet skov/juletræsarealer

men der er blevet anlagt 110 vildtplantninger. Derudover er der ikke sket de store forandringer i landskabet eller i arealanvendelsen.

Der blev også spurgt til lodsejernes eventuelle interesse i at deltage i fælles projekter vedrørende plantninger, natur og landskabsforhold. Der er i området stor interesse for at deltage i eventuelle fælles ansøgninger om plantninger (Tabel 6). Her kan man se, at 77% svarede, at de havde interesse i at deltage. Interessen for at deltage i en fælles natur- og landskabsplan var lidt mindre, dog var størstedelen (67%) interesseret.

Rekreative ejendomme

38 lodsejere (79%) oplever, at friluftsfolk færdes på deres ejendom. Som det fremgår af figur D oplever 42% denne færdsel dagligt, 21% oplever den ugentlig og sjældnere mens 16% oplever det månedligt. Der er altså en stor del af ejendommene, som bruges rekreativt. Langt størstedelen af de adspurgte vurderer ikke, at rekreativ færdsel giver gener.

54% af lodsejerne synes at det er ok, at folk færdes langs hegn, skovbryn, diger og vandløb. Modsat fandt kun 1 lodsejer at det er ikke er i orden at færdes på privat ejendom. 40% synes at det er ok men dog på visse betingelser. Betingelserne indbefatter at færdes forsvarligt, at vise respekt for naturen, området, markerne og ejendommen og at folk generelt "opfører sig ordentligt" uden at svine eller kaste affald. Enkelte ønsker, at hunde bliver holdt i snor.

Værdier i landskabet

Alle lodsejere og beboere i undersøgelsen er blevet bedt om at indtegne de steder de sætter særligt pris på, på grund af naturmæssige kvaliteter, udsigter, historie, gåtursmuligheder

mm. Som det ses på figur F koncentrerer de udpegede områder sig på relativt få arealer. Mange fremhæver hele Nordmors området, molerområderne og naturen generelt. Særligt Feggeklit, Ejerslev Havn, Skarregård plantage, Skrandrup Skov og området omkring Skarreborg anses som værdifulde. Også mindre områder som fx dødishullet Dybhav og højdepunktet Hulhøj bliver nævnt. Derudover synes mange, at områderne omkring deres egne ejendomme samt kyststrækninger og udsigtspunkter er meget værdifulde.

Beboerne som deltog i undersøgelsen blev spurgt om de have overvejet at flytte fra Nordmors. Heraf svarer 35 (ud af 41 personer), at de ikke har overvejet af flytte. Af de 36 personer, som bor inde for projektområdet har 4 overvejet at flytte. Enkelte har begrundet flytningen blandt andet med alderdom, arbejde samt manglende faciliteter.

31% af beboerne i undersøgelsen mener at Nordmors er blevet et bedre sted at bo, siden de flyttede hertil, mens 51% ikke mener, at der er sket nogen ændringer. Omvendt mener 18%, at Nordmors er blevet et dårligere sted at bo. Mange bemærker, at området er påvirket negativt af fraflytning og afvikling af servicetilbud, blandt andet lukning og nedlæggelse af butikker, skolen, arbejdspladser og andre faciliteter og aktiviteter. Omkring de positive forandringer Nordmors har undergået bliver etablering af friskole og især renovering af Ejerslev Havn fremhævet.

Figur F
Kort over de landskabelige værdier i området.

PROCESSEN

Fremtidens Landskaber strækker sig over 4 år med start sidst i 2013 og afslutning ved udgangen af 2017. I programbeskrivelsen for Fremtidens Landskaber bliver der skrevet at indholdet i projektet på Mors skal være om at styrke landsbyer og landskab som bo- og besøgssted med fokus på nogle centrale emner:

Centrale emner

- Naturområder/biodiversitet
- Bosætning
- Landsby/lokalsamfund
- Landbrug

Vigtige emner

- Kulturmiljø
- Friluftsliv/turisme/sundhed

Projektet skal ses i forlængelse af Morsø Kommuneplans målsætning om at styrke landsbyernes potentiale som bosætnings- og besøgssted. Projektet tager afsæt i landskabet på Nordmors og har særligt fokus på området omkring landsbyen Sejerslev og områdets unikke molerforekomster. Projektformålet med Fremtidens Landskaber på Nordmors er at skabe en helhedsorienteret landskabsstrategi, der integrerer

molerlandskaber, vådområder, nære rekreative landskaber og alternative bosætningsformer i det åbne land. Derudover er formålet at afprøve nye metoder, processer og samarbejdsformer omkring landskabet samt at gennemføre projektet med vægt på inddragelse af lokale aktører i et samarbejde med Morsø Kommune, da det er et vigtigt mål at opnå lokalt ejerskab til landskabsstrategien.

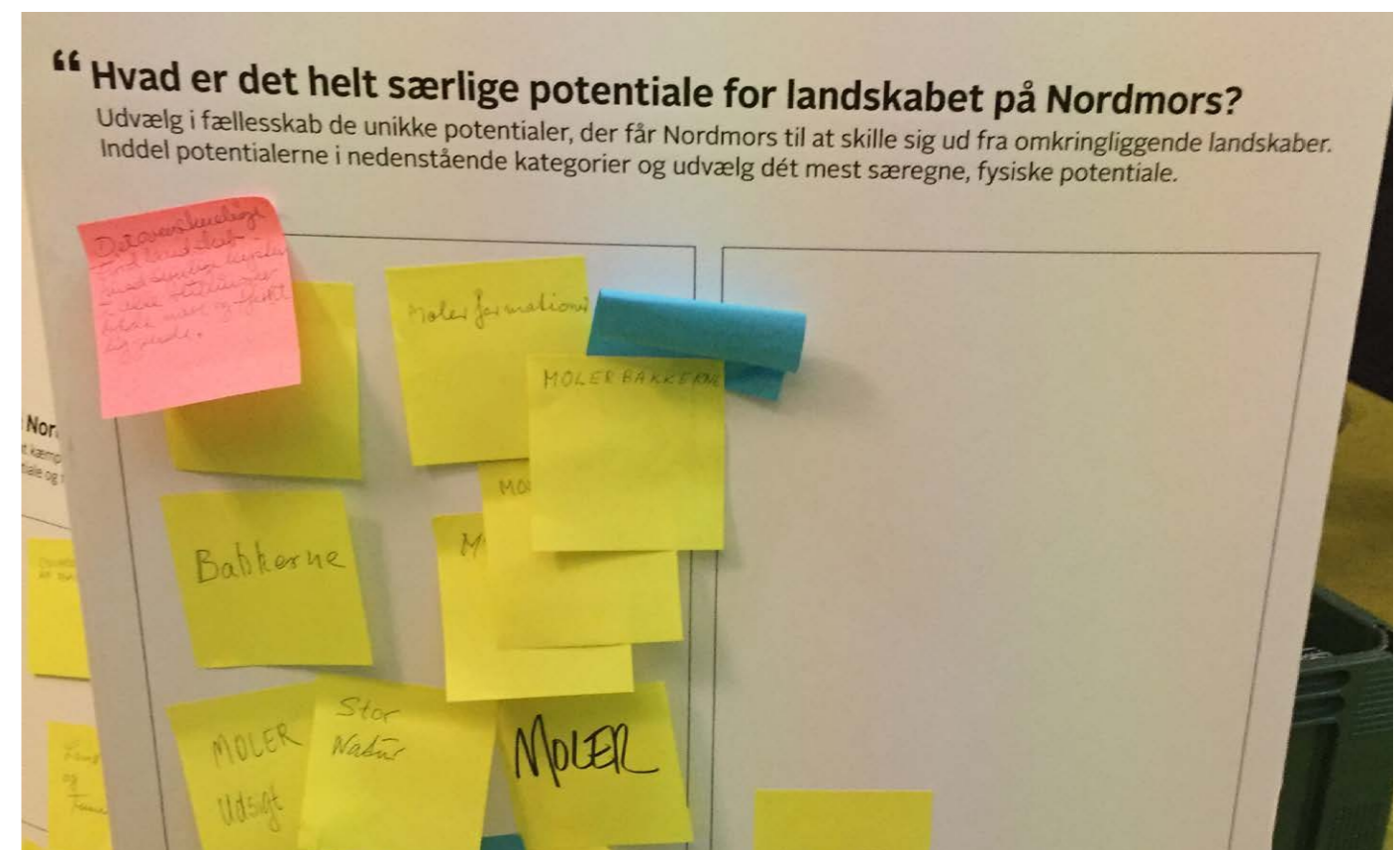
Projektet forløber i tre faser:

Fase 1: Baggrundsanalyser og videndeling

- Aktøranalyse: kerneaktører og deres interesser
- Analyser: områdets særlige værdier inden for kulturmiljø, rekreative udflugtsmål og natur
- Natur og landskab set med lokale og fageksperters øjne

Fase 2: Borgerworkshops

- Workshops: fx muligheder for nye bosætningsformer.
- Debatoplæg vedrørende vision for Nordmors
- Andre former for inspiration, f.eks ildsjæle fra andre lignende projekter.
- Nedsættelse af strategigruppe

Fase 3: Sammenfatning af strategi og helhedsplan

I det følgende vil processen med udviklingen af landskabsstrategien blive beskrevet med fokus på aktiviteter, oplæg og debatter i forløbet.

Aktiviteter i Fase 1

Landsbyfornyelsen i Sejerslev, 30. september 2013

- Oplæg af Jørgen Primdal og Lone Søderkvist Kristensen
- Sted: Sejerslev forsamlingshus kl. 18.00-20.30
- Fremmøde ca. 60 personer. Derudover deltagere fra Morsø Kommune og fra Københavns Universitet

Borgermødet omkring landsbyfornyelsen i Sejerslev var den første introduktion borgerne på Nordmors havde til projektet Fremtidens Landskaber.

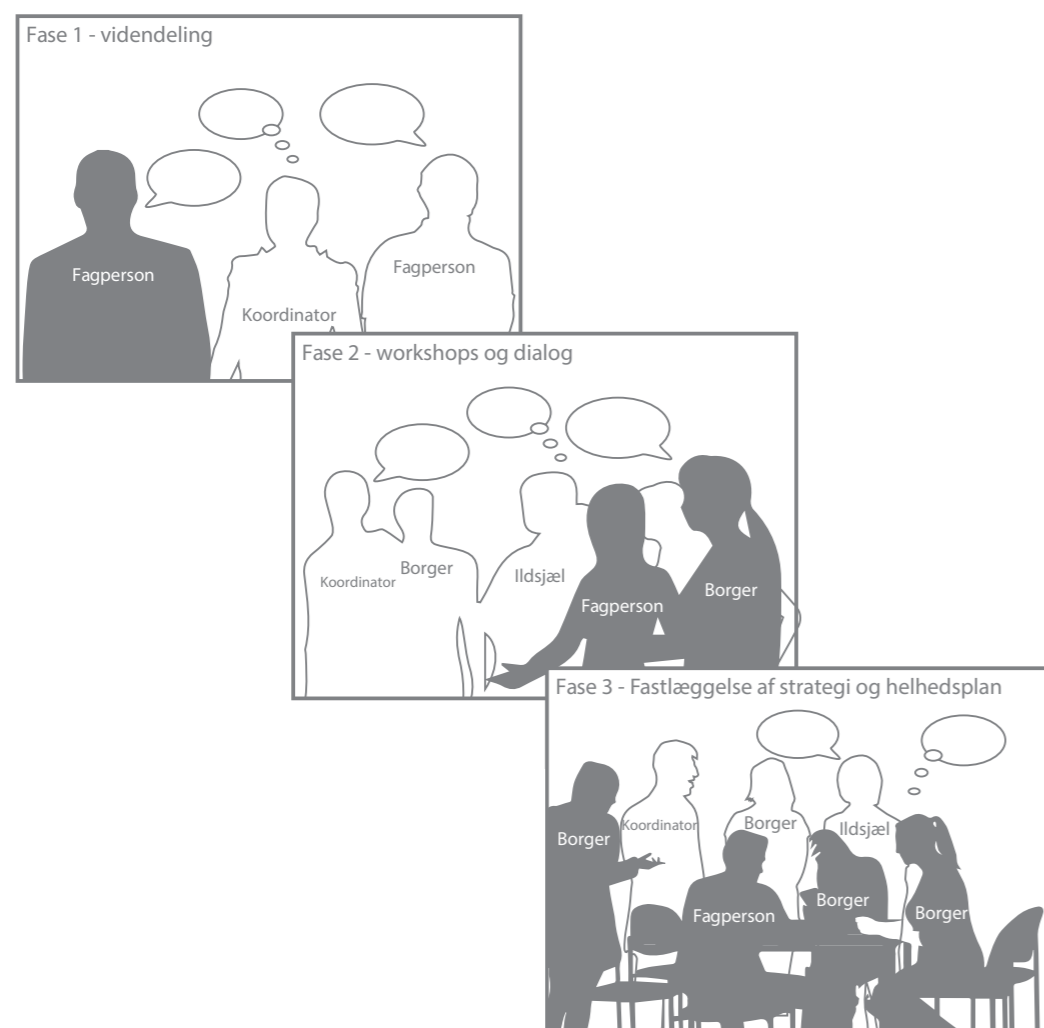
Et oplæg fra Jørgen Primdahl og Lone Søderkvist Kristensen,

med formålet at fortælle om det kommende projekt og om tidligere erfaringer med planlægning for kulturlandskabet, fokuserede på selve projektet Fremtidens Landskaber. Derudover blev der præsenteret eksempler fra Skive, Karby og Lihme og tidligere erfaringer med planlægning for kulturlandskabet og planlægning nedefra. Oplægget blev afsluttet med en introduktion til landskabet på Nordmors.

Fra den efterfølgende debat og diskussion blev der blandt andet fokuseret på sammenhængen mellem landsbyfornyelsen i Sejerslev og Fremtidens Landskaber. Her blev det blandt andet fastlagt, at de to projekter kører parallelt med hinanden og kan understøtte hinanden med en fælles strategi at arbejde imod.

Workshop med stakeholders, 30. september 2014

- Oplæg fra Rita Buttenschön (KU), Per Grau Møller (SDU), Richard Hare (KU), Lise Herslund (KU) og Esben Munk Sørensen (AAU)

- Sted: Rundtur på Nordmors og Skarregård
- Deltagere: Ca. 23 personer. Derudover deltagere fra Morsø kommune og Københavns Universitet

- Deltagere til workshoppen var folk fra forskellige dele af den kommunale forvaltning med interesser i Nordmors og forskellige eksperter udefra. Det primære formål var at diskutere den fremtidige landskabsudvikling på Nordmors, herunder at diskutere forskellige visioner og udviklingsscenerier.

De deltagende eksperter gav hver især et kort oplæg, med fokus på blandt andet naturen, kulturhistorie, landskabet, bosætning og landbrug, med det formål at fortælle, hvordan de opfatter deres faglige vinkel på fremtiden på Nordmors.

Vinterforedrag, marts 2015

- Sted: Sejerslev Forsamlingshus

Folkeuniversitet i Danmark, Fremtidens Landskaber og Morsø Kommune inviterede til fire foredragsaftener på og om Nordmors. Foredragsrækken lægger op til arbejdet med at lave en landskabsstrategi for Nordmors og har til formål at vække de lokales interesser for Nordmors' udvikling.

Onsdag d. 4. marts 2015

Landskabsdannelse og geologi på Nordmors v. Museumsleder Henrik Madsen, Moler Museet, Morslands Historiske Museum

Torsdag d. 12. marts 2015

Kulturhistorien på Nordmors v. Lektor Per Grau Møller, Institut for historie, Syddansk Universitet

Tirsdag d. 17. marts 2015

Naturen på Nordmors v. Seniorrådgiver Ritta Buttenschön, Institut for geovidenskab og naturforvaltning, Københavns Universitet

Onsdag d. 25. marts 2015

Landskabet, landbruget og ejendommene v. Lektor Esben Munk Sørensen, Institut for planlægning, Aalborg Universitet og professor Jørgen Primdahl, Institut for geovidenskab og naturfor-

valtning, Københavns Universitet

Debatmøde, ekskursion og workshop med Per Stahlschmidt og Dennis Lund, 24.-25. april 2015

Oplæg af arkitekt Dennis Lund og landskabsarkitekt Per Stahlschmidt

24. april 2015: Debatmøde

- Sted: Sejerslev forsamlingshus
- Fremmøde på ca. 30 personer. Derudover deltagere fra Morsø kommune og Københavns Universitet

Ved debatmødet den 24. april holdte arkitekt Dennis Lund og landskabsarkitekt Per Stahlschmidt et oplæg om landskabet på Nordmors. Per Stahlschmidt fokuserede på flere forskellige strategi-områder på Nordmors, blandt andet Skarregård, molerværket, Ejerslev og Dybhav. Dennis Lund havde også fokus på de store sammenhænge i landskabet på Nordmors og fremhævede blandt andet udviklingen af Sønder Dråby og Ejerslev.

I den efterfølgende debat blev der fokuseret på beplantning, hvor det her er vigtigt at vælge ny beplantning med omhu, så det passer til området og levebetingelserne her på Nordmors og mulighed for jordfordeling på Nordmors. Ved debatten blev der også diskuteret bosætning, turisme og landbrug, som er alle vigtige temaer at få med i strategien. Der var bred enighed om, at der skulle satses på naturen og moleret. Dette blev efterfulgt af en fælles diskussion om mulighederne for et nyt museum, hvor der er generel opbakning til at der bør ske noget ved det lokale moler-museum. Debatten slutter med en fælles diskussion af den fysiske afgrænsning af området, hvor Hanklit også bør være med i strategien grundet moleret.

25. april: Ekskursion og workshop

- Sted: Rundtur på Nordmors og Sejerslev forsamlingshus
- Deltagere: 12 personer. Derudover deltagere fra Morsø kommune og Københavns Universitet

Ekskursionen og workshoppen den 25. april var specielt arrangeret for deltagerne i de kommende arbejdsgrupper og starte-

de med en bustur rundt på Nordmors og efterfølgende dannelse af arbejdsgrupper og udarbejdelse af plan for arbejdsgruppernes arbejde.

I en fælles runde, hvor alle deltagere kom med input til hvad der er det vigtigste og hvad der bør prioriteres blev der blandt andet fokuseret på bosætning, turisme, udvikling af sommerhusområde, molermuseet, stisystem, bedre adgangsforhold, styrket og udbygget infrastruktur, kobling af de forskellige attraktioner/steder med stier, naturpleje, læ hegn ved stier, fokus på skala, molergravene, forhold der tiltrækker børnefamilier fx boliger og foreningsliv, samarbejde og tæt dialog med lodsejere, vedligeholdelse og drift af div. projekter, frivillige, landsbyer, inddrag eksisterende foreninger.

Det besluttes, at der nedsættes to arbejdsgrupper samt én gruppe med fokus på moler. Denne gruppe arbejder videre på det, der allerede er i proces. Grupperne arbejder med udarbejdelse af strategi for landskabet på Nordmors.

Afslutningsvis blev deltagerne bedt om at tegne deres "indre" kort over lokalområdet.

Landbrugsundersøgelse, juni 2015

I juni 2015 blev der gennemført en interviewundersøgelse af lodsejere på Nordmors. Selvfølgelig er udført som en interviewundersøgelse, dvs. en undersøgelse hvor alle ejere er blevet interviewet ansigt til ansigt ved besøg på deres ejendom. Lodsejerne er blevet spurgt om blandt andet drift af ejendommene, herunder arealanvendelse og dyrehold, friluftsliv og oplevelser med friluftsliv på deres ejendom og lodsejernes oplevelse af området, især hvilke områder de sætter særligt pris på og hvor de oplever der er sket forbedringer eller forværringer de seneste år.

Der er interviewet 48 lodsejere i undersøgelsen. De fleste har haft ejendommene gennem en længere årrække og man kan derfor formode at lodsejeren kender området godt. Alle lodsejere er blevet bedt om at indtegne de steder de sætter særligt pris på, på grund af naturmæssige kvaliteter, udsigter, historie,

gåtursmuligheder mm. De udpegede områder koncentrerer sig på relativ få arealer. Mange fremhæver hele Nordmors områder, men særligt Fæggeklit, Ejerslev Havn, Skarregård Plantage og området omkring Skarreborg anses som værdifulde. Også mindre områder som fx dødshullet Dybhav bliver fremhævet. Derudover fremhæver mange kyststrækningerne og udsigtspunkter.

Debatmøde med arbejdsgrupperne, 11. juni 2015

- Oplæg af Niels Clemmensen
- Sted: Sejerslev aktivitetshus
- Fremmøde på ca. 30 personer. Derudover deltagere fra Morsø kommune og Københavns Universitet

Formålet med debatmødet var opfølgning på arbejdsgruppernes udvikling af strategier for Nordmors. Derudover var der et oplæg fra Odderbæk projektet af Niels Clemmensen som inspiration til, hvordan man med lokal forankring arbejder med landskabsudvikling.

Grupperne skulle mellem workshoppen den 25. april 2015 og dette debatmøde udarbejde et udkast til en strategi for landskabet på Nordmors, der indeholdte følgende emner:

- Mål og vision
- Forslag til 2-3 konkrete projekter
- Særlige områder/ vigtige emner/helhedsovervejelser

Gruppe 1

- Titel: Fortællende Landskaber – Naturpark Nordmors

Strategien tager afsæt i kulturhistorie og friluftsliv på Nordmors. Strategien skal skabe oplevelser omkring fortællinger om landskabet og landskabsdannelse, folk og deres historie samt nye oplevelser. Disse fortællinger bliver suppleret/muliggjort af spor i landskabet, såkaldte fortællespor, som skal binde historien sammen.

Fortællesporerne kan have forskellige udgangspunkter, fx landskabsdannelse, beboere og deres historie og nye oplevelser. Fortællesporerne om landskabsdannelse består af vandrestier

med forskellige fokuspunkter og længde. I forhold til beboere og deres historie kan fortællingerne og vandrestierne være fokuseret på molerarbejde, boformer, kunstnere mv. De nye oplevelser skal øge tilgængeligheden og synliggøre forskellige spor alt efter interesse, fx cykel eller kajak, forbundet med oplevelsesværdier på Nordmors.

Hele strategien har fortællingen som omdrejningspunkt og inkluderer store og små historier samt identitet og selvforståelse. Derudover blev der talt om 'Naturpark Nordmors' som en idé.

Gruppe 2

Udgangspunktet for strategien er de rekreative oplevelsesmuligheder på Nordmors. Strategien fremhæver blandt andet:

- Seværdigheder så som Ejerslev Havn, Molermuseet og Fæggeklit og herunder om den manglende tilgængelighed til Ejerslev Havn fra Hulhøj
  - Høje som fx Vildbjerg Høj og Hulhøj
  - Kyststrækninger med mulighed for fiskeri
  - Strande med mulighed for badning
  - Områder med mulighed for sportsaktiviteter så som surfing og paraglidning
  - Placering af sheltere
  - Mulighed for tilflytning omkring Hundsø
- Derudover har strategien et overordnet fokus på øget tilgængelighed samt flere gang- og cykelstier til at forbinde oplevelser, natur, landskab og seværdigheder på Nordmors.

I den efterfølgende debat om oplæggene bliver der blandt andet fokuseret på bosættelse omkring Hundsø om, der evt. kunne inddrages en ny slags bosætning, som fx hesteejendomme, andelslandsby, hobbylandbrug. Her bliver det pointeret, at det ikke nødvendigvis er bedst at udvide boligmassen men hellere renovere og istandsætte eksisterende boliger. Et andet stort diskussionspunkt er, hvordan man kan opfordre gæster/turister til et aktivt liv på Nordmors, hver er der følgende ønsker:

- Inddrage Hundsø og åen så der bliver forbindelse til havet – fx via kajak

- Oplevelsescenter omkring moler
- Hver oplevelse skal invitere til en ny og forskellig oplevelse
- her kan man inddrage landsbyerne, hvor der også kan være overnatning
- Bedre stiforbindelser og tilgængelighed

Der er generel enighed om at nye tiltag skal gøres nænsomt så magien ved stederne bliver bevaret og at balance mellem brug og natur kan være et centralt tema i strategien. Derudover er det vigtigt at huske på at Nordmors ikke kun handler om byen – det er fortsat det åbne land, som skal have fokus. Omkring betaling, vedligeholdelse og evt. entré af projekterne i strategien skal det overvejes, at projekterne måske skal drives frem af borgere og frivillige og ikke af kommunen, da der ikke er midler til det.

Visionsmøde, 10. august 2015

Grupperne arbejdede videre med den overordnede vision i en fælles workshop og med præsentationer af deres oplæg til vision.

Hovedfokus på det fortællende Nordmors og eksempler på forskellige fortællinger, der kan understøtte udviklingen.

Workshop med arbejdsgrupperne, 19. november 2015

- Oplæg og workshop fra Line Toft, landskabsarkitekt maa. og partner i Tegnestuen Labland.
- Sted: Sejerslev aktivitetshus
- Fremmøde på ca. 30 personer. Derudover deltagere fra Morsø kommune og Københavns Universitet

Formålet med workshoppen er en opfølgning på arbejdsgruppernes udvikling af strategi og vision for Nordmors.

Gruppe 1

- Titel: Geopark Mors/Fossilpark Mors

Det er vigtigt at strategien bliver en målsætning for fremtiden. Her skal der fokuseres på geologien på Nordmors, da dette kan være med til at tiltrække turister og tilflyttere. Det er vigtigt at strategien ikke bliver lavet for turisterne og at undgå en tivolise-

ring af Nordmors. Den nye strategi kan inddrage Nationalpark Thy, så turister kan besøge hele området. Derudover er der i strategien fokus på tilgængelighed og forbindelser. De nye forbindelser skal have fokus på blandt andet udkigspunkter, gravhøje, dødishuller, søer og vådområder, hvor hovedfokus skal være på at få stier til at forbinde eksisterende værdier på Nordmors og forbinde natur, landskab, kultur, historier og aktiviteter såsom fiskeri, cykling, badning, windsurfing men også spontane aktiviteter såsom modelflyvning fra Hulhøj

Der skal være ny fokus på historier og legender fra Nordmors, fx historien om Hamlet fra Feggeklit, hvilket kan kombineres med skulpturer om historien og landskabet.

Strategiske projekter til Geopark/Fossilpark Mors:

- Feggeklit: fantastisk geologi, Unesco verdensarv
- Udbygning af molermuseum
- Forbinde Feggeklit, Ejerslev Havn, molermuseum og Skarregård med stier

Gruppe 2

- Titel: Fremtidens landskaber ved Flade

Fokuspunktet i strategien er, at Nordmors er et godt sted at bo, Vi bor her for at være tæt på naturen og fordi vi gerne vil færdes i den.

Der er flere seværdigheder i og omkring Flade, der kan fremhæves: de to markante molerklinter Hanklit og Salgjærhøj, samt de spændende kystklinter i mellem dem. Dertil det dramatiske bakkelandskab henover Flade Klit, gravhøjene, Sct. Margrethes kilde, Skibsted Strand og fiskehusene.

Ønsket er på sigt at åbne landskabet op v.h.a. stier og derved øg tilgængeligheden til de smukke udsigter, samtidig med at den kulturhistorisk interessante fortælling formidles.

Frem for alt skal landskabets ro og magi bevares. Det er derfor vigtigt at gå kontrolleret og nænsomt frem i et tempo, hvor alle kan være med.

Gruppe 3

- Titel: Molerbakkerne – Det fortællende landskab. Molerbakkerne Nordmors

Vision og strategi med fokus på den vestlige del af Nordmors, hvor molerbakkerne binder landskabet sammen og giver Nordmors et fælles præg og kan brande området. Det specielle på Nordmors er vidstraktheden, det æstetiske, dynamikken. Molerklinterne langs kysterne, hvor havet holder molerprofilerne åbne og danner fantastiske billeder ud mod vandet. Det er skulpturer og kunstværker, der fortæller historien. Alletiders lærested for geologi interesserede.

Værdierne på Nordmors hører under det man kalder fredningsinteresser, fordi det er universelt og ikke forandrer sig over tid i modsætning til mange andre interesser. Her er hele Nordmors én stor fredningsinteresse med særligt fokus på kysterne. Fredningsinteresserne har både fokus på geologi og arkæologi, kulturhistorie og rekreation. Trusler mod geologisk særpræg omfatter byggeri ved kysten, tekniske anlæg (fx veje) og råstofudnyttelse.

Grundstøjlerne i strategien

1. Geologien

- Fossilfund, Hanklit, Feggeklit
- Sammenhæng og strategiske projekter: Hanklit, Unesco verdensarv, Ejerslev Havn, Fossilmuseum, Guidede ture

2. Naturen

- Stejle skrænter, dramatiske landskaber og bløde bakker, unik komposition af elementer
- Det særlige lys grundet Limfjordens og Vesterhavets nærhed
- Strategiske projekter: Højderygsti, Mosebjerg, Stærhøj, Salgjærhøj, Kajaksejlads langs kysten, Sundby Nørrekær

3. Kulturarven

- Fortællinger om ånd, frihed og fællesskab. Fællesskaber (som også skal tiltrække nye beboere), friskoler, højskoler, lejrskoler mv.

- Sammenhæng og strategiske projekter: Formidling af den åndelige kulturarv og landbokulturen på Mors, Friskolernes historie Fokuspunkter inden for hver af de tre grundstøjlere skal være turisme, bosætning, erhverv og friluftsliv. Derudover er der ønsker om et nyt molermuseum, et geologisk formidlingscenter og naturgenopretningscenter.

I den efterfølgende debat bliver der blandt andet fokuseret på, at der fortsat savnes en samlet vision og en samlet identitet og målsætning. Her er det helt afgørende at skabe fælle interesse og samarbejde, da det er via samarbejde, at strategien kan løftes op til et niveau, hvor den kan gøre en forskel og være tiltrækningskraft. På Nordmors er det særlig moleret og det er vigtigt at holde fast i dette. Selvfølgelig skal andre punkter i strategien ikke glemmes men det er vigtigt at turde fremhæve et enkelt punkt, fx moler. Fredningen af Hanklit kan være et potentiale og trekanten fra Feggeklit til Ejerslev havn til moler museet, kan være stærkt i en strategi. Det er vigtigt at holde fast i de gode historier og legender, da det kan være med til at løfte området og give ekstra dimensioner, fx Hamlet fra Feggeklit og Saxo, og historierne må gerne komme helt frem da vi bliver draget af gode historier. En ting der savnes i gruppernes strategier er landbruget, og det bliver påpeget at landbruget også kan være den dybe historie.

Efterfølgende holdt Line Toft en mini-workshop med deltagerne, hvor de skulle sætte ét ord på, hvad den sammenhængende rumlighed på Nordmors er. Her svarer størstedelen moler, hvilket dækker over flere forskellige aspekter: De smukke moler-skrænter langs hele kystlinien, geologi og landskabsdannelse, molerindustriens historie, nutid og fremtid, mødet mellem menneske og natur gennem tiden og landskabet som inspirationskilde for kunstnere, turisme, bosættelse osv. Når så mange svarer 'moler' til spørgsmålet omkring den sammenhængende rumlighed bør visionen også indeholde moler.

Møder i strategigruppen

Gennem flere møder med strategigruppen i foråret og sommeren 2016 er indholdet af strategien blevet diskuteret.

Ved møderne har der især været fokus på en mulig udpegning af Nordmors som Nationalpark, UNESCO Verdensarv, Geopark eller lignende. Ved møderne er det blevet fastslået at man skal passe på ikke at stirre sig blind på en udpegning og dermed ikke lave forvaltning på det som allerede er på Nordmors. Målet med strategien er dermed at få beskrevet en helhed for Nordmors. Det er vigtigt at vide meget mere om udpegningerne før man lægger sig fast og arbejder videre. Det vil også være muligt at undgå mange konflikter og diskussioner ved at have et ordentligt vidensgrundlag før man starter arbejdet op. Dertil bør der være både politisk og folkelig opbakning til en evt. udpegning af Nordmors.

Et andet gennemgående tema for møderne har været muligheden for et nyt molermuseum og oplevelsescenter, der kan fungere som et fyrtårn for området. Et udpræget ønske fra strategigruppen har været at undgå en tivolisering af Nordmors, således at Nordmors bibeholder en følelse af fred og ro samt bevarer de naturskønne områder og vigtige naturværdier.

MOTIVER FRA NORDMORS

42 / Dreng ved Bjørneborg

43 / Fra Kongens Høj mod syd

44 / Stære ved Dråby Vig

45 / Fisker ved Ejerslev

46 / Hundshøj set fra Sø Mølle

47 / Tinghøj ved Bjergby

48 / Hjejler ved Hulhøj

49 / Bakkerne ved Skibsted

VISION OG MÅLSÆTNING

Visionen er at udvikle fremtidens landskaber på Nordmors til et fortællende landskab med moleret og geologien som centrale omdrejningspunkter for bosætning, erhverv og turisme.

Fortælling

Formidling spiller en fremtrædende rolle i at skabe et fortællende landskab og skal prioriteres højt. Nordmors har et udtømmeligt væld af gode historier om livet, der er levet gennem årtusinder. Hver høj og historisk mindesmærke har sin fortælling, som skal frem i lyset, således at områdets beboere med glædelig stolthed kan bringe det videre til de besøgende. Den ganske særegne natur og dens anvendelse gennem tiderne, og de nye dyrknings- og salgsmuligheder et projekt som dette kan medføre, er en god historie i sig selv. Også den skabende, sansende og visuelle formidling, som kunsten beskæftiger sig med, er en forbilledlig formidler af Nordmors.

Anerkendelse og blik mod Thy

Flere steder på Nordmors er officielt anerkendt for deres særlige kvaliteter. Nogle områder er udpeget som Geosite eller nationalt kystlandskab, andre områder er fredede eller bevaringsværdige kulturmiljøer og flere steder er naturen beskyttet eller ligefrem Natura 2000 udpeget. Det er et mål for det fremtidige arbejde at få disse officielle anerkendelser kædet sammen til en helhed. I den forbindelse kan en ny udpegning måske spille en rolle, som beskrevet i afsnittet om strategiske projekter. Det er også oplagt at indlede et samarbejde med Thy-siden og styrke forbindelsen til Nationalpark Thy og Vejlerne, så der tegnes et cirkelslag om fjorden, hvor oplevelsen af Nordvestjyllands rige landskab og natur er i højsædet.

Erhvervs- og turismeudvikling

Den udvikling, der er tiltænkt landskabet, vil givetvis danne grundlag for en række nye erhverv, som skal bygge på de lokale ressourcer og værdier. Det øgede besøgstal vil kunne afstedkomme nye salgsmuligheder for servicering, cafeer og gallerier, gårdbutikker, småerhverv og kunsthåndværk, samt salg af lokalt producerede specialiteter. Erhvervsudviklingen, der er knyttet til landskabet, skal sikre en robust fremtid for Nordmors. En fremtid hvor det summer med levet liv i alle dets afskyninger og faser.

Sammenhæng

Landskabet vil, når det bliver åbnet op med nye stisystemer og synliggjort gennem fortællinger, blive mere attraktivt og sikre bedre rekreative muligheder og følgelig skabe bedre forudsætninger for bosætning. Det er håbet, at en øget tilflytning vil afstedkomme et varieret udbud af renoverede og nye boliger af bæredygtig karakter.

Fællesskab

Det skal være ligetil for ejere, brugere, lokalsamfund og kommune at foreslå og igangsætte initiativer og der skal være gensidig åbenhed i diskussionen om initiativerne. Beslutninger skal træffes i et dialogbaseret samarbejde mellem alle parter såvel enkeltaktører, som lokalsamfund og kommune for derigennem at oparbejde og sikre tillid og sammenhold mellem alle interessenter.

Harmoni

Strategien skal være rammesættende for et beskyttende og bevarende arbejde på den ene side og udviklingsorienterede indsatser den anden side – begge perspektiver skal repræsenteres og følges. Gennem arbejdsgruppen har beboerne på Nordmors udtrykt ønske om at undgå "tivolisering" af de tiltag, der fremover skal foregå i området. Den lokale arbejdsgruppe har udtalt:

"Vi laver dette for vor egen skyld og til folk på Mors, og vi er af den overbevisning, at et projekt som dette vil kunne afstedkomme en øget interesse for at bosætte sig i netop et så smukt og varieret et landskab, med alle de mange medmenneskelige, innovative og rekreative muligheder, som egnen er så rig på"

58 / Askelag ved Flade Klit

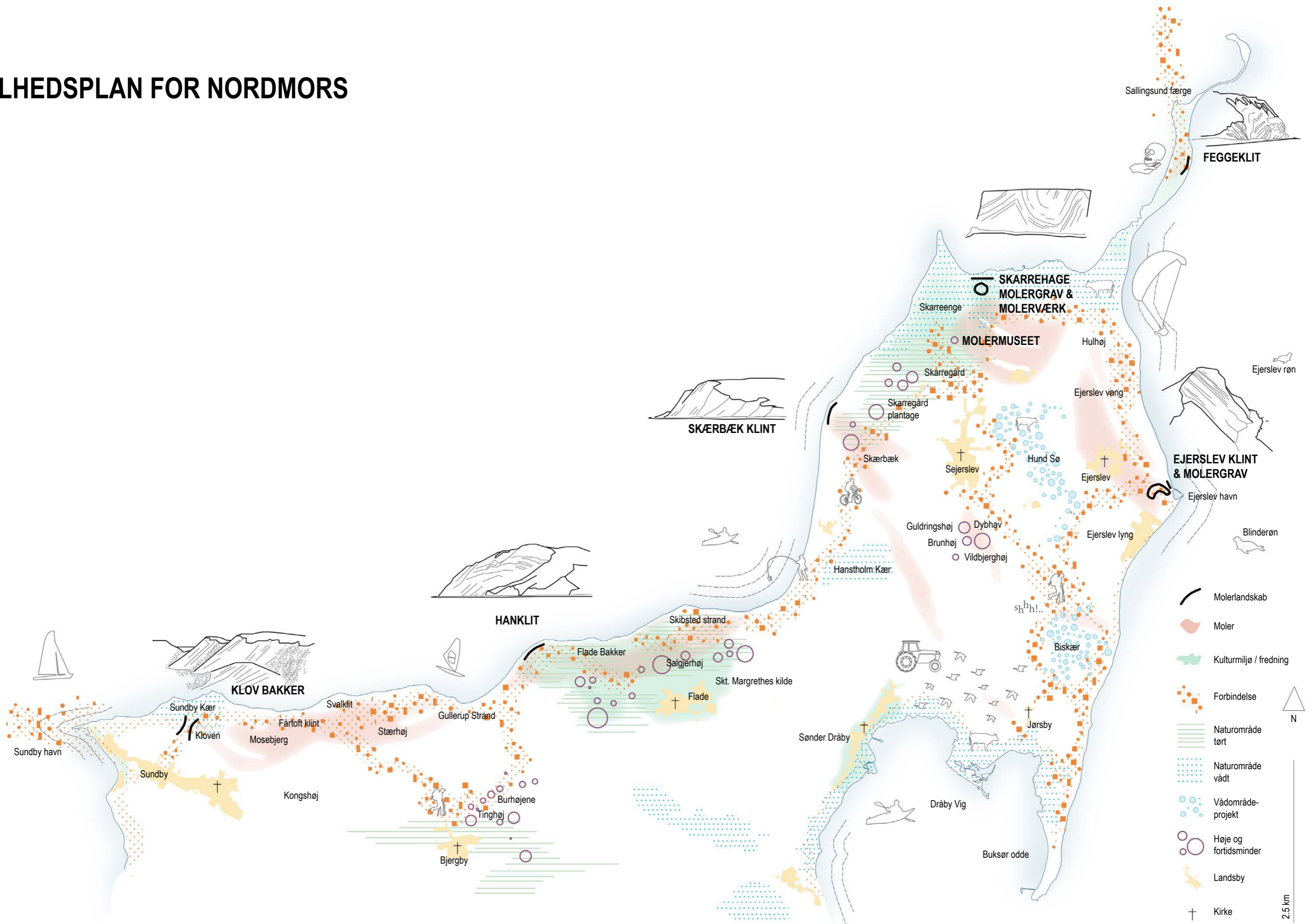
DET FORTÆLLENDE LANDSKAB PÅ NORD- MORS

Der findes en række steder og aktiviteter på Nordmors som bidrager til at fremhæve forskellige fortællinger om landskabet og naturen på Nordmors. I det følgende skema er de opgjort som fortællere i forhold til forskellige fortællinger, som de med mere eller mindre kraft er med til at formidle.

Fortællere	Fortællinger										
	Optagelse på Unescos Verdensnatur Arv	Nationalpark-udpegning (anden mærkning)	Unikke geologiske forhold - Moler	Landskabets storhed / Udsigt	Naturens mangfoldighed (biodiversitet)	Kystliv	Aktivt friluftsliv	Mangfoldigt foreningsliv	Stærkt erhverv/landbrug	Kulturohistorie	Den glade gæst (turisme)
Hanklit	●	●	●	●	●		●				●
Salgjerhøj		●	●	●	●						●
Feggeklit		●		●						●	●
Ejerslev Havn	●	●	●	●	●	●	●	●		●	●
Sundby Havn						●	●	●			●
Hundsø		●		●	●					●	●
Biskæret		●		●	●					●	●
Dybhav		●		●	●						●
Hulhøj		●		●	●						●
Vildbjerg Høj		●		●	●					●	●
Guldringshøj og Brunhøj		●		●	●						●
Stærhøj		●	●	●	●						●
Buksør odde		●		●	●						●
Mosebjerg, Kloven, Klov Bakker, Sundby Nørrekær		●		●	●						●
Stisystemer	●	●		●	●		●	●			●
Moler oplevelsescenter/ Fossilmuseum	●	●	●	●	●					●	●
Skarregård		●		●	●		●	●		●	●
Ambassadører (kunstnere/museumsfolk m.fl)	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Sankt Margrethes Kilde		●		●	●					●	●
Skibsted Strand	●	●	●	●	●	●	●			●	●
Flade Bakker				●	●		●		●	●	●
Tinghøj og Burhøjene				●						●	●
Ejerslev Røn / Blinde Røn				●	●						
Jordfordeling / bebyggelsesstruktur		●		●	●		●		●	●	
Afgræssede strandenge (Hegningsprojekter)		●		●	●	●	●		●	●	●
Kirker som guide i landskabet				●		●				●	●

HELHEDSPAN FOR NORDMORS

HELHEDSPLAN FOR NORDMORS

Hovedfortællingen på Nordmors er molerlandskabet. Helhedsplanen fremhæver en række steder, der kan understøtte den fortælling: Klov Bakker, Mosebjerget, Hanklit, Skærbæk Klint, Molerlandsmuseet, Skarrehage Molergrav, Skarrehage Molerværk, Feggeklit, Ejerslev Klint og Ejerslev Molergrav. Hvert sted har sin egen fortælling og egenart, som der redegøres for i et særskilt kapitel.

Der ligger mange interessante fortællinger i det nordmorske landskab ud over moleret. Det er et naturskønt område med en lang forhistorie og et indtagende landskab. Beboerne fremhæver selv områderne ved Dråby Vig, Hulhøj, Skarregård, Skibsted Strand, Flade Bakker, Stærhøj blandt flere andre. Hvert område er vedkommende for fortællingen om Nordmors på sin måde. Når alle de skønne og interessante områder placeres på et kort giver det et klart billede af et lille område med en stor oplevelsesværdi.

Oplevelsesværdien af Nordmors kan forstørres og målrettes igennem strategiske projekter og aktiviteter. Af mulige, fremtidige aktiviteter har der været talt om paragliding ved Hulhøj, stilleområder, cykelruter, fiskenetværk, observation af fugle, windsurfing, pilgrimsdestination ved Skt. Margrethes Kilde, udsigtspunkter på højene, kajaksejls langs kysten og meget andet.

Den store horisont og bakkerne på Nordmors giver fine muligheder for at opleve nogle af de fantastiske fænomener, der opstår på nattehimlen. Med over 12 km. til de nærmeste større byer findes der ikke noget nævneværdigt forstyrrende lys til at sløre evt. nordlys, meteorer, måneformørkelser, stjerneskud, fugletræk, m.m. for ikke at nævne solop- og solnedgange reflekteret i fjordens spejl.

De mange steder og aktiviteter bindes sammen med nye forbindelser. Der er særligt to overordnede forbindelseslinjer der kan binde Nordmors sammen. Den ene er en udbygning af den eksisterende kyststrøtte så den knytter de udpegede steder sammen, som perler på en tråd. Det kunne f.eks. være en fordel på visse strækninger at etablere nye stier, der bliver ført op langs

kanten af klinterne, dels fordi højvande jævnlige forhindrer passage langs fjorden, og dels fordi det hver gang og hvert sted er en betagende oplevelse at komme op og få den ubegrænsede og storslåede udsigt ud over hver af de to bredninger og på den måde opleve Limfjordens storhed og vide udstrekning.

Den anden forbindelse går på tværs af Nordmors via Biskær, Hundsø, Dybhav over Sejerslev til området omkring Skarregård. En forbindelse kan være alt fra trampestier langs med hegn i landskabet til cykelstier eller stier til ridende.

Det er tanken at skiltning og sti-markeringer bør være skulpturelt udformet på en kunstnerisk forsvarlig måde. Her har der været kontakt til billedkunstneren Erik Heide.

En aktivitet kan også være uden menneskelig indblanding. Der er store arealer af beskyttet natur, særligt langs kysten, som er udlagt til plante og dyrelivet. I den meget restriktive ende er Blinderøn og Ejerslev Røn ud for Ejerslev. De to røn er udlagt til sæler og her er der adgang forbudt, men mulighed for at betragte fra en afstand. Der er også de sceniske græssede overdrev på Flade bakker, de udstrakte strandenge ved Dråby Vig og Skarrehage samt det ustyrlige vildtreservat i Dråby Vig.

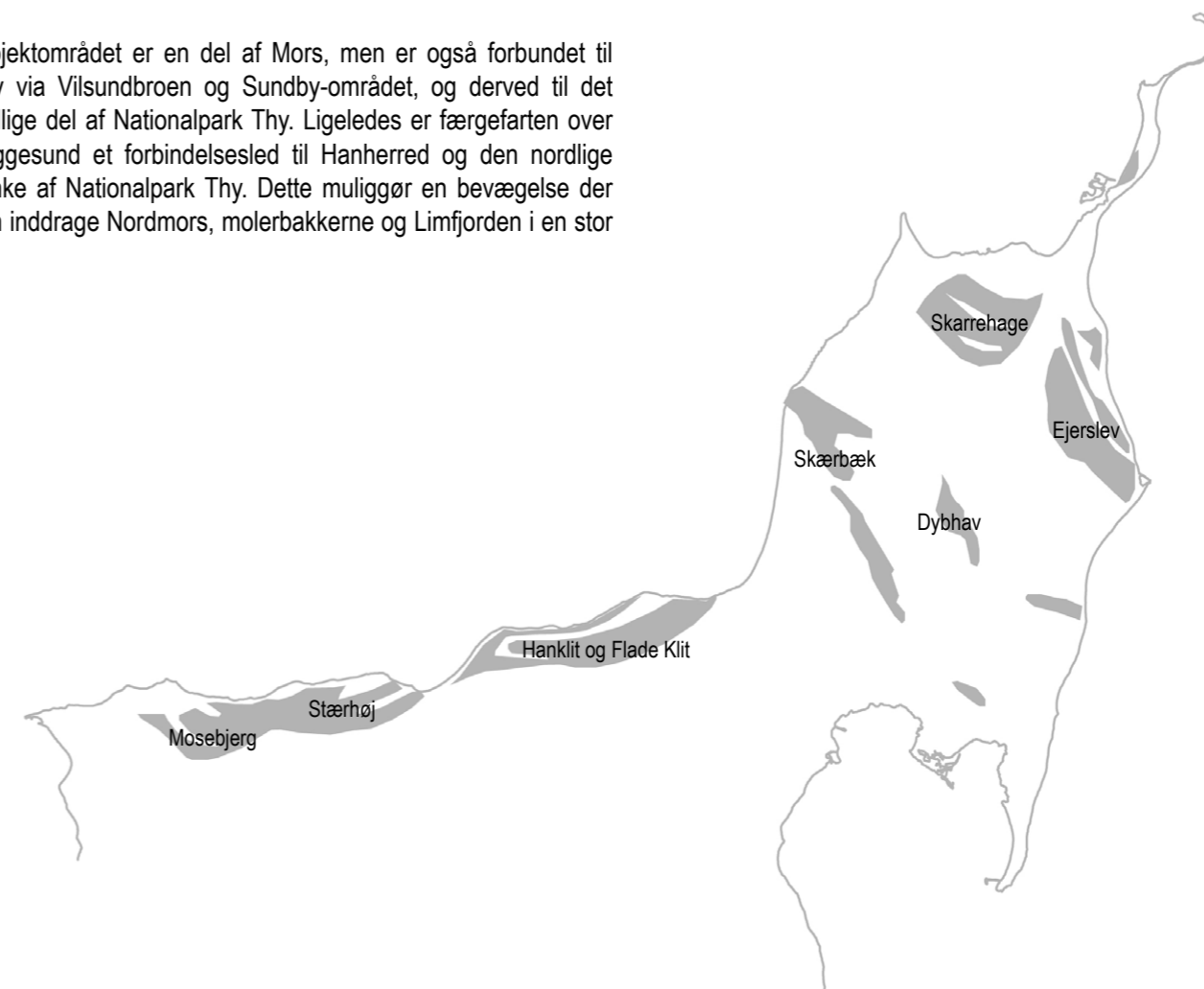
Den nære adgang til storslået natur er en af de mest vægtige årsager til at bosætte sig på Nordmors. Placeret tæt ved landsbyerne kan landskabsprojekter medvirke til at øge bosætningsværdien. Andre steder kan landskabet rumme nye huse, der vil være attraktive på grund af deres placering og tidssvarende arkitektur. Det gælder for eksempel i området omkring Sejerslev og Hundsø, hvor nye huse kan placeres smukt og godt forbundet til både vejnettet og landskabet. Det er dog ikke sikkert at nye huse er den bedste fremgangsmåde. En revitalisering og modernisering af de eksisterende boliger er også en spændende tilgang til at skabe tidssvarende boliger, med indbygget historisk og stedslig tyngde.

Store dele af Nordmors og de højt beliggende marker på "Molerbakterne" er dyrket og frodig agerjord. Landbruget og dets påvirkning af landskabet er derfor en vigtig del af fortællingen om

Nordmors og flere af forbindelserne i landskabet forløber langs med dyrkede marker. Der er blevet efterspurgt projekter, der kan bringe landbrugsproduktionen tættere på lokalmiljøet. Det kan for eksempel være salg af lokalt producerede fødevarer, lokal forarbejdning af fødevarer, åbne gårde eller andet som knytter bånd mellem beboere, turister og producenter.

Som et led i plejen af de ekstensivt dyrkede arealer, hvoraf nogle nu henligger som overdrev, og andre er tilgroede, fordi benyttelsen ikke længere er rentabel, vil en omstilling til og fremme af en produktion af kødkvæg og især får til at afgræsse områderne være ønskelig. Netop områdets specielle beliggenhed vil være et stærkt afsæt til at udvikle nye specialiteter indenfor fødevarerproduktionen. Forarbejdningen af disse lokalt fremstillede råvarer skal målrettes til egnens lokale "brand", og sælges som f.eks. "MORS BEDSTE".

Projektområdet er en del af Mors, men er også forbundet til Thy via Vilsundbroen og Sundbyområdet, og derved til det sydlige del af Nationalpark Thy. Ligeledes er færgefarten over Feggesund et forbindelsesled til Hanherred og den nordlige flanke af Nationalpark Thy. Dette muliggør en bevægelse der kan inddrage Nordmors, molerbakterne og Limfjorden i en stor

cirkelsammenhæng, der turistmæssig vil kunne afføde nye store muligheder for grupperejser af længere varighed.

I den sammenhæng er det også værd at nævne at de nye forslag til anlæg af anløbsbroer ved Feggeklit, som er på tegnebrættet og en fremtidig anlægsbro ved Gullerup Kro, samt de bådebroer, der findes i havnene i Ejerslev og Sundby, vil i fremtiden styrke og skabe bedre grobund for tursejladser rundt i Limfjorden. For Limfjorden er netop som landskabelig helhed med sine mange kvaliteter og sit særkende uden sidestykke - men desuagtet ret uopdaget og udyrket i turistmæssig henseende. Når og hvis molerlandskaberne opnår status som Unescos Verdensnaturarv, et nyt Fossil- og Molermuseum bliver etableret og Feggeklit bliver anerkendt som stedet, hvor dramaet om Amlet fandt sted, er der næppe tvivl om, at rigtigt mange vil søge hertil fra hele verden. Det er erfaringen fra alle andre UNESCO verdensarv lokaliteter. Med udgangspunkt i Aalborgs Lufthavn skønner vi at fremtidige gruppeferierejser hertil er en oplagt mulighed som projektet "Fremtidens Landskaber på Nordmors" understøtter og er medvirkende til at udvikle.

Moleroplevelser

Langs kystlinien på Nordmors hæver de karakteristiske moler-skrænter sig over vandet, hvoraf flere står som skarpe erosionsflader, hvor det er muligt at studere landskabets indre opbygning. Hele bakkelandet på Nordmors er af meget stor landskabsgeologisk interesse. Moleret er dannet som en havaflejrning for ca. 55 millioner år siden og hovedbestandelen er kiselsskaller af små alger, diatome'er, afløst af askelag af varierende tykkelse, som stammer fra en række store sprækkevulkaner i Østgrønland. Moleret har mange farver i de forskellige lag og bestanddele. Fælles for dem alle er, at de er mørke, når de er våde med et enestående farvespekter, men når de tørrer op, blegner alle farverne og klinerne fremstår lysende. Så om vinteren er en vandring langs klinerne i særlig grad oplevelsesrig, idet nedbøren og stormenes højvande fremkalder nye brud og skred, og nye fund i stærke farver giver således store oplevelser til feriegæster udenfor sommersæsonen.

Moleret på Nordmors har en Geologi uden sidestykke i verden,

der kan belyse især felterne glacialtektonik, vulkanisme, livet i Eocæn (fisk, fugle og insekter), og koblingen mellem vulkanisme, klimaændring og faunaudvikling ved Paleocæn/Eocæn grænsen. Mindst ligeså betydningsfuldt er moleret særegent på grund af kombinationen af exceptionelt bevarede fossiler fra en væsentlig tidsperiode og velbevarede askelag fra spredningen af Nordatlanten. Både fossiler og askelag er tilgængelige i de smukke kystkliner, hvor lagenes store folder dannet af glacialtektoniske processer fremstår krystallært. Samlet set betyder det at området er en let tilgængelig lærebog i flere væsentlige geologiske områder.

Feggeklit

Et sagn fortæller, at det var på Feggeklit, at Hamlet dræbte sin onde stedfar, Kong Fegge, som havde sin kongsgård her. Kong Fegge havde slået sin bror ihjel i misundelse og giftet sig med hans skønne hustru Geruth og dermed blev han stedfar til Hamlet. I 1929 blev der rejst en mindesten for sagnfigurene.

Feggeklit er et markant punkt på Nordmors. Her rejser molerklingen sig majestætisk over de græsklædte strandenge og strandvolde som en skarp og virkningsfuld kontrast til det lavtliggende terræn og Limfjorden. Feggeklit, som er op til 300 meter bred og 1 km lang, hæver sig næsten lodret 20 meter over det omkringliggende terræn.

Toppen af Feggeklit, som hedder Thorsmark, er et plateau på ca. 22 hektar, hvor der er bjergtagende vide udsigter over Limfjorden. Mod øst ud over Livø Bredning med de historisk kendte lokaliteter: Vejlerne, Aggersborg, Vitskøl Kloster og Ærtebøl, og mod vest over Thisted Bredning og hele rækken af molerbakkerne, til Vilsund og Thyland helt til Hanstholm. Et storladent udkigspunkt, der kunne begrunde, at kong Fegge i sin tid havde valgt netop denne strategiske lokalitet, med de gode visuelle kontakter til alle ind- og udsejlinger, til at anlægge sit borganlæg på - tæt op ad det - igennem både jernalder og vikingetid - stærkt befærdede Feggesund.

Ved Feggeklit kan man tydeligt se, hvordan havet har ædt sig ind på klingen og forårsaget jordskred, der har blotlagt moleret.

Skrænten mod øst, er nok den mest enestående molerklint i hele fjorden, med sine nærmest klippefulde, og sine steder voldsomt og farefuldt udhængende huleagtige formationer i et vidunderligt spektrum af farver. Det hele understreges af de voldsomt slyngede sorte askelag i alle tykkelser og former. Den vestlige siden af klingen er græsklædt og karakteristisk med sine såkaldte 'fårestier'. Øverst står der et markant vindblæst hegn, som næsten grafisk fortæller om vindens uendelige kraft i denne del af Danmark.

Feggeklit er fredet og udpeget som værdifuldt kulturmiljø. På grund af molerprofilerne er området tildelt af national og international geologisk interesse. Området rummer derudover store landskabelige og naturmæssige oplevelsesværdier og Feggeklit er særdeles følsom overfor terræningreb. Aktiviteterne omkring Feggeklit bør derfor ikke indebære etablering af større anlæg. Områdets potentiale knytter sig især til det stille friluftsliv og naturens gratis glæder såsom vandre- og cykelture, kano- og havkajaksejlad samt andre former for friluftaktiviteter.

Den fantastiske og verdensberømte historie om Amleth (Hamlet), som Saxo Grammaticus nedskrev og som Shakespeare fik inspiration fra, da den blev udgivet i bogform, har efter al sandsynlighed dybe rødder på Feggeklit. Shakespeare henlagde beretningen til Helsingør, fordi han var velkendt med Kronborg og scenografien der var passende. At han flyttede h'et om foran så det blev til Hamlet, må vi lære at leve med. "H" for Helsingør "A" for Amtøft og Mors. Men det vil kunne blive af overordentlig stor betydning for udviklingen på Nordmors, at vi udnytter de mange muligheder denne "verdensarv af fortælling" kan tilføre os til at promovere Mors.

Der er derfor iværksat en plan, som skal gøre oplevelsen af både stedet og legenden mere optimal for de besøgende. I skrivende stund har vi fået tilladelse af Fredningsstyrelsen til at forny og forbedre det eksisterende anlæg. I samarbejde med Billedkunstneren Erik Heide vil der blive etableret et nyt trappeanlæg der nu vil føre os helt op på fladen, så man får det vide visuelle udsyn udover Livø Bredning fra en enkel og stærk skulptur man kan gå ind i, kaldet "Vindens Hus". Dens indvendige sider indeholder

informationer, formidlet med den nyeste teknik og i alle sprog, fortællende alt om stedet: Feggeklits geologiske, geografiske og historiske forvandling gennem tiderne op til i dag.

Skarrehage molergrav og molerværk

Skarrehage Molerværk har spillet en betydelig rolle for beskæftigelsen på Nordmors og molerværket er udpeget som værdifuldt kulturmiljø. Anlægget dækker et areal på ca. 13 ha, og markerer sig i tre arkitektoniske mønstre: Det første, der ligger helt ud til vandet, omkranset af Skarrehages rørsump, er en stor hal med høje skorstenene, transportbånd og silo. Det andet består af et typisk fabriksanlæg opført i røde mursten, stålvinduer og med gråt eternittag. Det tredje mønster udgøres af en gammel, lav tørrelade som danner en mur mod strandengene ved Skarresøerne. Derudover ligger der en gul villa, opført som direktørbolig i 1920'erne.

Hovedparten af molerværket er stadig fungerende og skorstenene vidner om en industriel aktivitet, som meget specifikt knytter sig til Mors. Molerværket har en meget synlig placering og fungerer som orienteringspunkt. Det industrielle anlæg er et fremmedelement med en markant og kontrastfuld visuel påvirkning på landskabet. Anlæggets skala harmonerer dog med landskabets, og påvirkningen er derfor ikke entydigt negativ.

Over for den tidligere direktørbolig, er der indrettet museum i en tidligere landejendom. Fossil- og Molerseet blev oprettet i 1988. Museet fortæller historien om molerets dannelse og man finder en fantastisk samling af fossiler af fisk, fugle, insekter og træstammer på internationalt niveau. Størstedelen af fossilerne er fundet i moleret på Mors. Museet har et højt aktivitetsniveau med mange rundvisninger og arrangementer. Fra Fossil- og Molerseet kan man følge naturstier, hvor der undervejs åbenbarer sig en vid udsigt til fabrikken og molergravene med dramatiske terrænformer og fritliggende geologiske profiler med lag af gult moler og sort vulkansk aske. Fra råstofgraven er der udsigt til Skarregård plantage, som afgrænser udsigten til vandet mod syd, mod vest over det marine forland og voldstedet Skarreborg og mod nord til Feggeklit.

De nuværende bygninger tilknyttet Fossil- og Moleremuseet er ikke længere værdige rammer for den righoldige og enestående samling, de gode historier eller de besøgende og andre brugere af museet. Der er derfor ønsket om en ud- og ombygning af Fossil- og Moleremuseet med fokus på udvikling og implementering af nye udstillinger og publikumsaktiviteter. Målet er et innovativt nybyggeri, der skal være eksempel på bæredygtigt og fremtidsrettet lavenergi-teknologisk byggeri. Museet skal omdannes til et opdagelses- og videnscenter i verdensklasse, gerne tilknyttet et stort universitet, som satser på geologisk forskning. Det er et oplagt grundlag for helårsturisme og større besøgstal, ikke kun i form af danske besøgende men også af udenlandske, hvoriblandt tyske gæster allerede udgør en meget interesseret og trofast del. Det er målet at projektet i kraft af nytænkende byggeri og formidling vil resultere i en attraktion, der vil være et fyrtårn for Mors og Region Nordjylland på internationalt niveau.

Ejerslev klint og molergrav

Ved Ejerslev Havn findes en af Danmarks mest spændende råstofgrave, hvor samspillet mellem det åbne landskab og fjorden opleves. Indvindingen af moler ved Ejerslev startede for mere end 100 år siden og ved Ejerslev lå en stor fabrik med egen havn til udskibning af moleret. Ejerslev havn anlagdes til udskibning af moler ved 1900-tallets begyndelse, og ligger i dag i tæt tilknytning til det færdiggravede molerområde. Molerindvindingen i randmorænen ved Ejerslev havn står i tydelig kontrast til det åbne landbrugslandskab. Gravningen er indstillet ved Ejerslev havn, mens der umiddelbart vest og nord for Barkærgård fortsat graves. Molergravene ved Ejerslev er et markant kulturhistorisk område.

Molergravene nord for Ejerslev havn ligger som åbne grave med dramatiske terrænformer og fritliggende geologiske profiler og det tidligere graveområde danner nu stedets lagune. Graveområdernes komplekse rumforløb rummer særlige landskabelige og geologiske oplevelsesmuligheder, hvor man dels kan aflæse landskabets dannelse i de stejle og blottede skrænter, dels kan opleve en fortælling om intensiv udnyttelse af et landskab. Skrænterne er berømte for deres høje indhold af velbevarede fossiler og deres lige findes kun få andre steder i verden. La-

gunen er stadig adskilt fra fjorden med en vold, men ved gennemgravning af volden vil lagunen have direkte forbindelse med havnen. Dette vil give mulighed for, at kajaker og andre små både kan sejle ind, ligge til og gå på opdagelse i området.

Ejerslev har en god beliggenhed i forhold til fjordturismen i Limfjorden. Ejerslev Havn blev indtil 2006 brugt som havn til småbåde. I 2005 overtog Morsø Kommune havnen og i et samarbejde med havneforeningen er havnen nu sat i stand og de gamle huse på havnen blevet renoveret. Der er etableret toiletter, udstilling, badebro, små havnehuse med bad, toiletter, vaskerum, overdækkede spisepladser, udekøkken og meget andet. Et nyt, stort hus på havnen kan dertil bruges til møder, undervisning, spisning og udlejning til fester. Det blev indledningen til et usædvanligt godt samarbejde med lokale kræfter, der ved en stor indsats har kreeret en meget særegen og hyggelig havn, der er blevet et stort og velbesøgt udflugtsmål for både sejlen og tilkørende. Det er blevet en turismæssig succes, fordi havnen er tilpasset lokalbefolkningens behov, uden at skade den omliggende natur. Tværtom har molergravens bakker og skrænter og især lagunen skabt en helt ny "natur", der gør oplevelsen til en kærkommen attraktion for sejlen i hele Limfjordsområdet. Derudover er der lavet et nyt stisystem. Molergravene er en unik oplevelse og en spændende måde at formidle den kulturarv råstofudgravningen udgør, kombineret med muligheder for at studere de blottede geologiske profiler.

Skærbæk klint

Skærbæk klint rejser sig meget stejlt fra kysten, hvorefter den bliver til et mere jævnt højtliggende plateau kaldet Skærbæk bjerge. Skærbæk Klint er let tilgængelig men rummer endnu større oplevelsesmuligheder, især hvis der etableres en sti op over skrænten og en afstikkende sti op til Lisbjerg Høj, som er en af øens største gravhøje, og hvorfra der er en enestående udsigt over det meste af Nordmors og Livø Bredning med Thy og Hanherred. Klinten indeholder et stykke med foldede lag af moler med vulkansk aske, som afløses af et langt stykke med moræne aflejringer. Nogle steder ved klinten kan man se partier af Oligocæn glimmerler.

Hanklit

Mod kysten ved Salgjerhøj rejser landskabet sig dramatisk med overdrev og plantager og afsluttes ved kysten af de fritliggende molerskrænter ved Hanklit. Kystlandskabet domineres af høje og stejle kystskrænter. Det veksler mellem fremskudte og stadig aktive kystskrænter og tilbagetrukne fossile kystskrænter bag strandenge af varierende bredde på marint forland. Kystlinjen er overvejende smal og stenet.

Den mest kendte molerformation er Hanklit. Den 61 m. høje Hanklit er med mørke bånd af vulkansk aske indbegrebet af øens geologiske historie. Langs stranden kan man se den blotlagte skrænt med alle de karakteristiske lag og foldninger. Fra toppen af Hanklit, som er det næsthøjeste punkt på Mors, er der udstrakte kig over landskabet. Interessen for at sikre de enestående fredningsmæssige interesser, som knytter sig til stedet, rækker tilbage til 1930'erne. På den tid blev 'Forening til Hanklits bevarelse' skiftet. Denne forening opkøbte arealerne omkring Hanklit, og i 1937 blev disse arealer pålagt en frivillig fredningsdeklaration. Områderne omkring Salgjerhøj og Hanklit er ligeledes udpeget som værdifuldt kulturmiljø.

Hanklit er af enestående geologisk forsknings- og undervisningsmæssig interesse. Da størsteparten af området er udpeget som GeoSite er der dermed vigtigt at kystprofilen holdes åbent af de naturlige kystdynamiske processer. Hanklit er et oplagt udgangspunkt for at formidle geologiske historier om moler, cementsten, fossiler, askelag, randmorænebakke og til anskueliggørelse af indlandsisens fantastiske kræfter. Området er pga. molerforekomster særlig sårbart overfor råstofindvinding, der vil ændre det markante og karakteristiske terræn.

I 2016 besluttede styregruppen for moler i Limfjordsområdet at få udarbejdet en analyse af potentialet for optagelse af Hanklit på verdensarvlisten. Vurderingen ud fra analysen er, at det er vanskeligt, men muligt at få optaget stedet på baggrund af geologien. Der er tre temaer som Hanklit og moleren muligvis kan nomineres på baggrund af: Glacialtektoniske komplekser, Livet i Eocæn (fisk) og Livets Svar på Klimaændring.

"Mosebjerg", "Kloven", "Klov Bakker" og "Sundby Nørrekær"

Når man fra Sundby Kirke ser mod nord, har man en storslået og uforstyrret udsigt over hele den vestlige del af Mosebjerg-buens randmorænelandskab, "Sundby Bakker", med de for området karakteristiske parallelstillede, bløde og ubrudte bakkerygge, som i øst kulminerer i "Mosebjerg" i en højde af 52 meter. Mod vest gennemskæres bakkerne dramatisk og skarpt af "Kloven", hvor igennem smeltevandet ved afslutningen af den sidste istid fossede ud mod nord og dannede det delta, som ved den efterfølgende landhævning, hvor Stenalderhavet trak sig tilbage, blev omdannet til det, der nu er "Sundby Nørrekær" med afgræssede strandenge afvekslende med rørskov. Mod syd afgrænses "Nørrekæret" brat og stejlt af Stenalderhavets (Litorina-havets) oprindelige kystklinter, der nu fremstår som græsklædte overdrev med talrige fårestier. Området fremstår i dag som et af de fremmeste og mest informative eksempler på et "Fortællende Landskab" – et varigt og værdigt monument over de stærke kræfter, der har formet og efterladt det landskab, vi kan opleve i dag. Vest for Kloven ligger "Klov Bakker", som er en tømt og efterladt molergrav, hvor gravningen ophørte i 1979. Graven er ved at springe i naturskov med træer og krat men fortsat med tydeligt præg af de menneskeskabte ændringer. I graven er der bålplads og shelter, ligesom der er anlagt stier, som mod nord fører op til det oprindelige plateau, hvor man fra overkanten af den gamle stenalderkystklint har et overvældende og storslået udsyn over hele "Sundby Nørrekær" og Thisted Bredning med Thy, Feggesund og Hannæs i det fjerne.

Molerskrænterne mod Nord er af betagende Skønhed og Vælde og danner ud mod Thisted og Løgstør Bredninger Landskaber, hvis Lige ikke findes noget andet Sted, og som leder Tanken hen på Bjergegne.

Mors bør være Maalet for danske Turisters Udflugter, da den skønne Ø rummer noget af det mest karakteristiske i vort Land.

Marius Dahlsgaard, "Mors Limfjordens Perle" (1930)

STRATEGISKE PROJEKTER

Strategiske projekter er de projekter, som ved realisering er med til at opfylde visionen og de mål der er opsat. Det skal ikke opfattes som en udtømmende liste, men mere som et katalog over gode idéer, der kan igangsættes.

Anerkendt udpegning

Et strategisk projekt kan være at ansøge om udpegning til nationalt eller internationalt unikt landskab ved forskellige mærkningsordninger (se skema s. 78). De fleste mærkningsordninger kræver et stort engagement og en mangeårig indsats. Det kan med fordel ses i sammenhæng med arbejdet med at få Hanklit udpeget som Unesco Verdensnaturarv.

Ambassadørkorps og Molerbakkerne.dk

Hvem: Kunstnere, museer og kulturfolk, der formidler Nordmors

I forhold til at formidle fortællingerne om Nordmors vil det være helt afgørende at få etableret og udnyttet eksisterende netværk af personer, der arbejder med formidlingen af fortællingerne, der er i landskabet og geologien på Nordmors. Jo flere, der medvirker til at underbygge den fælles fortælling, jo stærkere vil området stå. Der findes allerede mange, der arbejder med dette og som dagligt fortæller en stærk historie om Nordmors i deres værker, arbejde og aktiviteter. Med afsæt i en fælles vision, vil det blive nemmere i fremtiden, at give udenforstående et klart billede af Nordmors og de unikke geologiske formationer, der har dannet landskabet.

Ejerslev Havn

Ejerslev Havn har udviklet sig drastisk over de sidste 10 år, fra at være en forladt udskibningshavn, som kystdirektoratet ønskede fjernet til at være et område, der summer af liv og gør molerlandskabet tilgængelig for mange gæster. Ved fortsat at skabe aktiviteter og udvikle Ejerslev havn vil det være muligt for flere at opleve molerlandskabet og få indblik i geologiens forunderlige verden

Fossilmuseum/moleroplevelsescenter

Et fossilmuseum vil for alvor være en fortæller om landskabet,

moleret og geologien på Nordmors. Det vil samtidig kunne booste både bosætning, erhverv og turisme i området. Til et moderne fossilmuseum ville det være oplagt at knytte et geologisk hot-spot for uddannelsesinstitutioner og skabe mulighed for, at forskere kan bruge faciliteterne til at blive klogere på fortiden og de geologiske formationer. Fossilmuseet skal formidle et svært stof på en let forståelig måde, hvorfor det er vigtigt at arbejde med nye formidlingsmetoder og platforme understøttet af, at man kan bevæge sig direkte ud i det fortællende landskab og gå på jagt efter fossiler.

Feggeklit

Feggeklit er med sin store synlighed et vigtigt sted ift. det fortællende landskab på Nordmors. Ud over de markante moler skrænter på østsiden knytter der sig sagnet om Amllet og Kong Fegge til stedet. Et sagn oprindeligt skrevet af Saxo, men som Shakespear har ladet sig inspirere af i værket Hamlet. Fortællingen er verdenskendt og Helsingør får mange gæster på baggrund af det, men hvis fortællingen om Amllet kan bindes bedre til Feggeklit er der mulighed for flere gæster til stedet. Der er over en årrække arbejdet på forbedring af adgangsforholdene til Feggeklit og med fondsmidler til renovering af trappen samt en kunstnerisk formidlingspavillon på toppen styrkes stedets værdi.

Hanklit

Hanklit er så stærkt et støttepunkt for det fortællende landskab på Nordmors, fordi det er så tydeligt at se landskabets former og komme i kontakt med molerformationerne. Der arbejdes fortsat i samarbejde med Skive Kommune med optagelse på Unescos verdensnaturarvsliste for både Hanklit og Knude Klint på Fur.

Tilgængelighed

Den rekreative tilgængelighed til og i det Nordmorske landskab skal forbedres i forhold til overordnede regionale forbindelser og lokale muligheder. Støttepunkter skal etableres i form af opholdsmuligheder, mulighed for forplejning og overnatning i forskellige former. En anden måde at skabe tilgængelighed på er at understøtte turismen i form af overnatningsfaciliteter, oplevelsestilbud, museer, spisesteder og andre oplevelser.

Skematisk oversigt med kriterier for mærkningsordningerne

	Naturpark	Nationalpark	UNESCO Verdensarv	Geopark
Godkendende organ	Danske Naturparker Friluftsrådet	Miljøministeriet	UNESCO World Heritage Centre	European Geoparks Network
Grundlæggende udpegningsgrundlag	Natur	Natur og kultur	Natur og kultur	Geologi mv.
Ansøger	Kommune	Samarbejde mellem Miljøministeriet, styrelser og kommune	Samarbejde mellem styrelser og kommune	Kommune
Mærkningsperiode	5 år	Permanent	Permanent	4 år
Ansøgningsfrist	1. marts og 1. september	-	1. februar	1. oktober - 1. december
Gebyr	20.000 kr. årligt	-	-	1000 € samt udgifter forbundet med obligatoriske konferencer
Finansiering	Kommunale midler samt fondsmidler	Statslige midler samt fondsmidler	Kommunale-, statslige- samt fondsmidler	Kommunale midler samt fondsmidler
Juridisk forankring	Kommuneplan eller tillæg hertil	Nationalparkloven	Gældende lovgivning	Gældende lovgivning
Krav til organisatorisk opbygning	Administrativ ansvarlig medarbejder samt et naturparkråd	Nationalparkbestyrelse, nationalparkråd samt et nationalparksekretariat	Klart defineret forvaltningsstruktur	Klart defineret forvaltningsstruktur
Kriterier	10 kriterier Alle skal opfyldes	10 formål	10 kriterier Minimum ét skal opfyldes	Generelle terningslinier
Udpegningsform	Deludpegning	Deludpegning	Deludpegning	Kommunal- og/eller deludpegning
Planlægningsform	Forvaltningsplan	Forvaltningsplan	Helhedsplan og/eller delplanlægning	Forvaltningsplan
Krav til ansøgningsindhold	Vedlagt dokumentation på kriterier, naturparkplan, kortmateriale, målsætninger og budget	Formålsbeskrivelse, udviklingsmålsætninger og præcis geografisk afgrænsning på kort	Identifikation, beskrivelse, begrundelse for optagelse, bevaringsstatus, beskyt- telse og forvaltning, over- vågning og dokumentation	Dokumentation på opfyldelse af retningslinier samt motiveret ansøgning
Tidsramme (fra an- søgningstidspunkt til færdigbehandling)	6-12 måneder	-	18 måneder	Cirka 12 måneder
Ansøgningsudvalg	Nationalkomiteen	Høringsperiode	Verdensarv-komiteen	Koordinationskomiteen
Evaluering og tilbagerapportering	Årligt	Hvert 6. år	Nationale rapporter	Årligt
Fysisk udvikling	Naturkvalitet, friluftsliv og formidling	Forbedringer af de i bekendtgørelsen nævnte mål	Vedligeholdelse og formidling	Formidling, læring og vedligeholdelse
Genansøgning	Hvert 5. år	-	-	Hvert 4. år

Baseret på notat fra Bornholms Regionskommune

Lokale arbejdsgrupper arbejder i øjeblikket med nye stiforbindelser på kryds og tværs af Nordmors. Det gør de, fordi adgang til landskabet for dets beboere, er væsentligt for bosætningskvaliteten og kan medvirke til at formidle landskabets fortællinger. Som en del af områdefornyelsen af Bjergby gennemføres et forsøgsprojekt ved Gullerup Strand. Forsøgsprojektet udvikles i et samarbejde mellem spejderne, idrætsforeningen, skolen, lokale erhverv, borgere fra området og repræsentanter for Fremtidens Landskabers arbejdsgruppe. Forsøgsprojektet kommer til at understøtte turismen og friluftslivet på Nordmors.

Områdefornyelse

Landsbyerne Flade og Sejerslev er blevet fornyet og nu følger Bjergby og Sundby. Områdefornyelserne tager udgangspunkt i den enkelte landsbys særlige potentiale og de lokale borgeres ønsker og visioner vægtes højt. Hver områdefornyelse forstærker det lokale fællesskab og fornyer relationen mellem borgere, embedsmænd og politikere, hvilket skaber grobund for handling – også i fremtiden. Indsatsen med områdefornyelsen understøtter Nordmors potentiale for bosætning, erhverv og turisme.

Kortlægning og naturforvaltningsplan

Der kan gennemføres en udførlig kortlægning af den værdifulde natur på Nordmors med henblik på at sikre ordentlige støttemuligheder til græsning, hegning og andre tiltag. Derudover skal en planlægningsvejledning omfattende hegn, gårdplantninger, vildtplantninger, vejplantninger og smågårde mm, sikre at de visuelle kvaliteter ikke forringes og at plantninger understøtter biologiske og kulturhistoriske værdier. En naturforvaltningsplan omhandlende strandenge og overdrev kan sikre bedre vilkår for græsning i form af sammenhængende arealer, muligheder for samgræsning og synergi mellem dyrehold og græsning.

Et eksempel på dette er, at der i øjeblikket udarbejdes en ny plejeplan mellem Kommunen og lodsejere for det fredede område ved Salgerhøj og Hanklit. Plejeplanen består i en række indledende rydninger og et efterfølgende vedligehold i form af eksempelvis græsning, afbrænding og slåning. Der er i forvejen et stinetværk der vedligeholdes af kommunen og som muligvis forbedres i forbindelse med den nye plejeplan ligesom information er oplagt.

Morsø Kommune arbejder også med hegningsprojekter på Nordmors sammen med udvalgte lodsejere. Hegningsprojekterne har flere formål. Hovedformålet er plejen af de beskyttede eller fredede områder samt Natura 2000 områderne eller de nyligt etablerede vådområder. Den korrekte pleje fremmer betingelserne for fugle og visse truede plantearter.

Vådområdeprojekter

Vådområderne Biskær og Hund Sø er etableret og Frostkær bliver det næste projekt i rækken. Formålet med projekterne er at reducere udledningen af næringsstoffer til Limfjorden. Ud over hovedformålet tjener vådområderne flere andre formål. For eksempel er Hund Sø med det samme blevet hjemsted for adskillige fuglearter og en øget diversitet af planter. Hertil kommer at vådområderne ligger smukt i landskabet og giver både beboere og besøgende en værdifuld oplevelse. Vådområdeprojekterne er med til at skabe et harmonisk landskab på Nordmors.

Morsø Kommunes vurdering af de anerkendte mærkningsordninger

Overordnet set vil det, uanset hvilke mærkningsordninger, der er tale om, kræve mange ressourcer at løfte opgaven. Derudover vil det være bundet op på en stærk lokal forankring, både blandt borgere og politikere.

Naturpark:

Nordmors vil ikke kunne opfylde 1 af de 10 krav - at naturparkens arealer skal bestå af minimum 50% beskyttet natur. Derfor vil det være tvivlsomt om, der kan etableres en decideret Naturpark.

Nationalpark:

Det vil ganske givet være en udfordring at få Miljøministeren til at udpege området som nationalpark. Det vil kræve stort lobbyarbejde og være en lang proces. Nationalparken må ikke være i strid med øvrig planlægning, herunder også Råstofplanen, hvilket kan være et problem ift, molergravningen.

Unesco Verdensnaturarv:

Nordmors - Molerbakkerne opfylder mindst et af kriterierne på Unescos liste - primært kriterie nr. 8 - signifikante geologiske formationer, der viser udviklingen af landformationer (grov oversættelse). Projektet vil skulle koordineres med projektet "Molerlandskaber ved Limfjorden"

Geopark:

Nordmors - Molerbakkerne vil kunne opfylde alle kriterier til at blive Geopark. (ikke en beskyttet titel) Det vil kræve, at der ses på Nordmors som et samlet område, der udvikler sig inden for turisme og fremstilling af stedsbestemte produkter.

ERFARINGER OG ANBEFALINGER

Da projekt "Fremtidens Landskab på Nordmors" tog sin begyndelse, var fokus på Sejerslev og byens nærområde. Fokus ændrede sig i løbet af processen til at omfatte hele bakkelandskabet på Nordmors – "Molerbakkerne" – fra Sundby over Feggeklit til Dråby. Den primære årsag hertil var, at hele området i landskabelig og landskabsgeologisk henseende udgør en naturlig og sammenhængende enhed. Undervejs i projektførelsen blev det endvidere klart, at Moleret var et gennemgående tema med udtryk i såvel landskab og landskabsdannelse som geologi, fossiler, forskning, turisme og erhvervmæssig udnyttelse. Og det blev påpeget, at man ikke kan behandle emnet "Fremtidens Landskab på Nordmors" uden samtidigt at forholde sig til, på hvilken måde og i hvilket omfang molerindvinding vil påvirke landskabet. Denne udvikling i projektførelsen har medført et stærkt tilhørsforhold til landskabsstrategien, men det har også betydet, at enkelte aktører har tabt interessen. Ikke desto mindre har det ændrede fokus udvidet strategiens oprindelige formål, og såvel arbejdsgruppen som Morsø Kommune er overbeviste om, at denne ændring i fokusering og perspektiv har bidraget væsentligt til at understøtte strategiens relevans og gennemslagskraft.

En del af formålet med Fremtidens Landskaber må være at udfordre de eksisterende rammer for det åbne lands planlægning. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt at Kystdirektoratet netop har afvist kommunens ansøgning om tilladelse til at opføre Vindenes Hus på Feggeklit. Netop det strategiske projekt udgør en central rolle i "det fortællende landskab". Et så kategorisk afslag, hvor end ikke et mindre kunstværk ved udløbet af en kilde har kunnet få tilladelse, er mildest talt foruroligende. Hvordan kan der skabes udvikling med så restriktive rammer? Morsø Kommune har påklaget afslaget.

M **RS**
MORS.DK